

---

---

# ЧЕРЕЗ КАПАДОКІЮ І ПОНТ

(Спогади із подорожі)

о. С. Федуняк, ЧСВВ

Рим 1957

# THROUGH CAPPADOCY AND PONTUS

(Memories)

Rev. S. Fedyniak OSBM

R o m e 1 9 5 7

# ЧЕРЕЗ КАПАДОКІЮ І ПОНТ

(Спогади із подорожі)

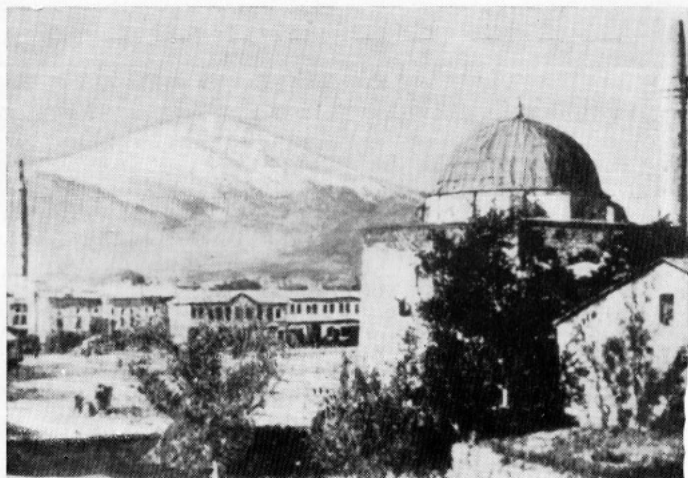
о. С. Федняк, ЧСВВ

Р и м 1957

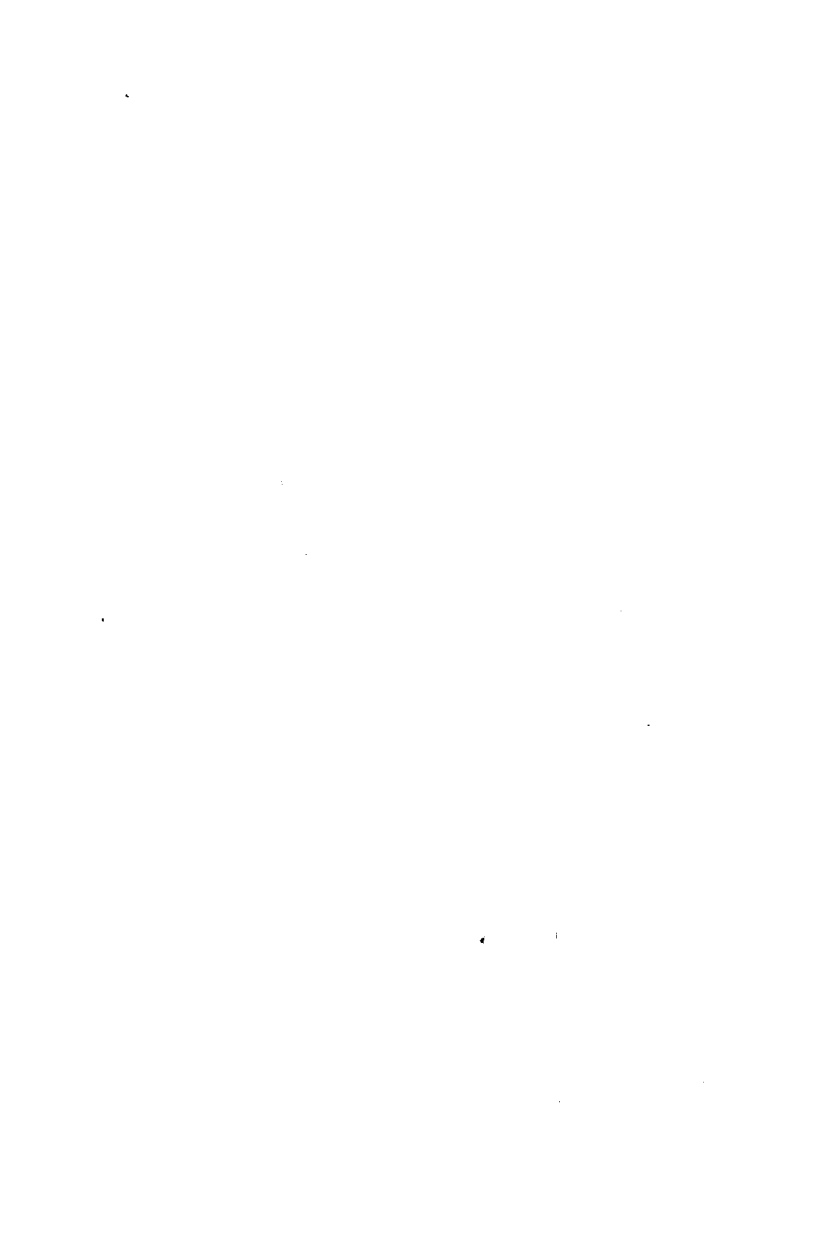
Накладом Видавництва Записок ЧСВВ.

---

Roma, 1958 — Tipografia del Senato del Dott. G. Bardi



Головна площа перед новою мечешю в Кесарії Кап.



## Слово до Читача

*Звидіти св. Землю, при тому ж і місця, зв'язані з особою св. Василя В., було моїм задушевним бажанням від ряду літ. І при Божій помочі це мені вдалося. Правда, не в такій мірі вдалось, як хотілося б того, але вдалось.*

*На власні очі я бачив св. місця, їх околицю, ті рештки руйн, що залишилися ще там, свідки давньо-минулого. Власними стопами доторкався я їх, або бодий переходив біля них. Не одне шляхетне почування зродилося тоді в моєму серці, а й не одне болюче зітхання вирвалося із гругей на спомин того всього, що будь яким чином в'язалося з цими св. Місцями, з подіями, які відбувалися на них, з особами, які там колись проживали, діяли. Вдобавку ці місця тепер у руках нехристиян.*

*В своїх споминах із подорожі від Кайро в Єгипті аж по Самсун над Чорним Морем не думаю описувати всього, це вийшло б за довго; зрештою описи про св. Землю або Грецію вже є в українській мові. Тут хочу розказати читачеві тільки про те, що я бачив, чув, пережив підчас подорожі через Кападокію і Понт, турецькі провінції, в яких колись, у давнину, жив і трудився визначний Отець Східн. Церкви й zarazом Патріарх змодернізованого монашества на Сході св. Василій Великий.*

*Під кінець цього Слова почуваясь до обов'язку подякувати Предоброму Богові за Його повсягдашню опіку підчас отої моєї мандрівки чужинецькими краями, нераз і непригожими, а далі хочу висловити щирю подяку і своїм 00. Натоятелям, які не тільки прихильно віднеслись до моєї просьби, звидіти вищезгадані сторони, але й матеріально допомогли мені доконати задуманого діла.*

Автор

Рим, у вересні – 1957



## В ДОРОЗІ ДО КЕСАРІЇ КАП.

Повільно, навіть дуже повільно спочатку, котився наш поїзд із Анкари в напрямі Канадокії. В купе їхало нас семеро чоловіка, крім мене всі інші за національністю турки. Один із них знав по-французьки, тому ми порозумівалися то французькою то німецькою мовами, а нерозуміння і жестами помагали. Серед такої гутірки сходив нам скорше час, ми забували про спеку, духоту і спрагу, які весь час подорожі давалися нам взнаки.

Як же ж я радувався, коли один із наших співговаринців рукою махнув до мене й крізь вікно вагону показав мені гору Арґеос, у стіп якої лежить місто Кесарія. Дивне почування огорнуло мою душу на вид тієї масстатичної гори, вкритої білими шарфами вічного снігу. Я дивився на неї і дививсь, аж поки вона не зникла мені поза обр'ями інших гір. Треба було чекати ще доброї півтора години серед пополудневої жары й монотонної природи, яка зникала нам з очей, поки дідуган Арґеї знову не виринув перед нами, осяяний блиском яркого сонця. О, як мило тоді було вдивлятися в тій двораменній шпиль, в того великана Канадокійських гір. Які милі вражіння чергувались тоді в моїй душі, невхонні чувства наповняли серце, а думка думку здогапала про ту славетну здавен-давня метрополію у стіп Арґея, про ті прерізні події,

що їх вона пережила впродовж сторіч, про ту нечувану трагедію, яка стрінула оцю Матір канадокійських городів. Я і не зчувся, як наш поїзд опинився на станції Кесарія (1).

Сама станція (Кайсері) зробила на мене миле враження, її будівля і подвір'я, отінені зеленню, нагадали мені залізничний двірць у Журавиці біля Перемишля, де нераз я бував ще хлопцем, а й у пізнішому віці. Вийшовши з поїзду, я подався на подвір'я, перед станцією, де знайшов таксівку-авто, в якому вже сиділо двоє пасажирів; до них і я приєїв. Автнет завіз нас до нового Туріст-готелю, який находився при головній дорозі зо станції в напрямі міста. За перевізку взяв він від кожного з нас по дві й пів турецької ліри, тобто на американську валюту пів доляра (2).

Сам готель був чистенький, наповнений туристами з усіх усеюдів, між якими стрінув я німців із Берліну. Кімната на один день і з одним ліжком коштувала в ньому шість турецьких лір. Того ж дня ввечір явивсь у мене 16-літній юнак турок, який говорив илавню по-англійськи, і заявив, що він може бути для мене провідником у Кесарії. Він покінчив американський каледж у Талас, біля Кесарії, добре визнається в околиці, тож без трудности може мені услужити. Розуміється, я радо на

(1) Турки іменем «Кайсері» зуть і місто Кесарію і цілу його провінцію, себто давню Кападокію.

(2) За амер. доляра турецькі банки виплачують туристам 5.25 тур. лір; іншим людям дають за нього тільки 2.25 т.л.

це пристав, і ми зараз таки домовилися, піти завтра оглядати місто.

Після вечері, в тому ж таки готелі (3), я вже нікуди не вибрався, раз, що був змучений дорогою, а друге її часу вже не було на це. Сама вечеря була доволі скромна. Якесь водниста зупка, опісля трішки баранини, заправленої гострою наприкою, і як хто ще хотів, китичка недозрілого квасного винограду—ось і все, з чого складалася тоді моя вечеря. З наштків можна було дістати тамошнє вино (теж квасне; аж іскорки в очах з'являлись, коли я його кушав!) або ракі (4), національний напйток багатних турків, або содову воду (совсу) або і звичайну водичку, охолоджену в пляночці. Я шив тоді воду і тільки воду її не міг її напийтися, таку спрагу мав з дороги. Могло бути около шів до десятої, як я поклався спати.

В кімнаті було чистенько, білля на ліжку теж чисте, тож я відразу заснув. Наступного дня, це є 23.VII., прокинувся я доволі вчасно, збудили мене гуркіт возів, гамір селян, що приїшли з близьких сіл шукати за роботою, та

(3) В готелі, в якому я замешкав, був ресторан, але винапийтй приватному підприємцеві. Цей підприємець вистарчаюче розумів по німецьки, тому я з ним зацізнався і часто розмовляв. На мій запит, чому в його ресторані стало ці самі страви, молодий шеф сказав, що не оплачується їм зміняти меню, бо замало гостей приходить харчуватися. — А що до шива, то його в Кесарії майже немає, бо з Анкари екупу скількість пляшок (шива) привозять, та й те по дорозі розхоплюють.

(4) Це алькогольний напйток. Його виробляють з винограду з домішкою ясьміну, він прозорий, алькоголю має 45—50 %.

її влізливі мухи, яких в Кесарії подостатком на кожному кроці. Сонечко так мило заглядало в кімнату її манило своїм теплом. . . . Отож щоскоріш ввійшов я на вулицю, а мій Астатюрк (провідник) вже зближався до нашого готелю. За кільканадцять хвилин ми вже були в місті. До міста не було далеко, яких п'ять хвилин ходу.

Кесарія (5), о, скільки то можна б говорити про неї. Первочини її никнуть у мряковині сторіч. Враз із своєю провінцією Кападокією (6) переживала вона різні хвилі, веселі й невеселі, в своїй історії заживала волі, а бувало й так, що дні свої коротала в неволі, вона колишня столиця розлогих провінцій чи то вони були світського характеру, чи то церковного. Сьогодні ця Кан. Кесарія звичайне собі провінційне місто, в якому жителів ок. 65 тисяч. Крім невеличкої горстки вірмен, нез'єдинених з Катол. Церквою, всі інші це турки, визнавці Ісламу.

(5) Спочатку вона називалася Мазака, яке то імення, правдоподібно походило від давнього народнього героя Кападокії, Мосох. Опісля вона стала зватися Евсебея, а згодом Тиберій надав їй імя Кесарія, в честь імператора Августа. — Опис цієї Кесарії, що його полишив нам грець. географ Страбон, теж називав первісну Кесарію Мазака, а Тиберій, пішиє далі цей же географ, який прийшов замінити Кападокію на римську провінцію, назвав її в честь цісаря Августа Кесарією.

(6) Кападокія колись квітуча країна, тому й не диво, що почавши від старовинних Вавилонців, білих Сирійців, Персів, Геттітів аж до приходу азійських орд Турків була краєм, що на нього кожний споглядаєз ласним оком. Але бували й часи коли ця Кападокія втішалася своїм самостійним життям, мала своїх королів, напр. за кор. Тигранеса III. або Аріярата III.

На перший погляд місто не робить милого враження на глядача-чужинця. Це суматоха будівель новітніх із старими, порозкидуваними між руїнами сторовинних мурів (7), і рештків старих-розвалених домів. Місто перети-



Загальний вид Кесарії Кап. з горою Епрей

(7) Сьогоднішня Кесарія, що розвинулась із давньої Василіяди, яку спорудив св. Василій В. для всякого роду бідаків, як хорих, подорожніх, калік, сиріт, тощо, була за візантійських часів обведена оборонним муром. Турки Селджуки поправили ці мури, трохи добували їх, поширивши місто в напрямі північно-східнім. Сьогодні згадані мури знаходяться в доволі занедбаному стані, розбиті, знищені зубом часу, хуртовинами численних війн і руками бідних турків. Ніщо їх не захороняє, хіба гізда бузьків, яких у Кападокії чимало; вони спокійно споглядають звідтам у низ, немов би слідили за кожним рухом отої бідноти, що там у низу нишпориться.

нають два головні шляхи, які перехрещуються в ньому. Один із цих шляхів здавен-давня лучить Захід із Сходом, тобто іде від Константинополя через Анкару, Кесарію Кап., Адану до давньої Персії, а другий іде з полудня на північ, тобто з Тарсу над Середземним морем через Кесарію Кап., Сівась, Токат, Амасію до Самсуну над берегом Чорного моря. Це є шляхи-дороги сухопутні для авт, возів. Бо залізничний шлях, який веде зо Заходу на Схід, середуючою Канадокією, іде попри місто Кесарію, у віддалі якого півтора кілометра. Ним саме я приїхав сюди. При цих згадаших двох шляхах, на рівніші, яку з полудня замкає Арґей з доколішніми горами, а з півночі нагі узгір'я, що тягнучея зі сходу (з Малої Арменії) на захід, простирається сьогоднішня Кесарія Кап. Околиця її назагал бідненька, пуста, мало заліснена, у значній мірі камішета, або де-не-де її болотшета.

Ідучи в місто, ми наблизилась до невеличкої площі, яку оздоблює малий парк (8). При вході до нього стоїть, на п'єдесталі, струнка стять Кемаль Паші, у військовому строї.

Ми пішли найперше до банку, щоб змінити чеки, бо я не мав вже грошей. Та, на мое немале здивування, в цьому банку не знали, що в Туреччині вишлячують туристам за американського доляра подвійно, аніж звичайним

(8) Не є виключене, що на цьому місці, де тепер пишається цей парк з квітами і невеличкими травинками, колись був християнський цвинтар. Подібно сталося і в Константинополі, як розказував нам провідник; там перед університетом є сьогодні гарний парк, а в давнині було там велике християнське цвинтариче.

людям. Тому я мусів зачекати на самого директора банку, він дзвонив у цій справі до Анкари, тоді щойно дістав я в них за доляра по 5.25 тур. лір. При тім мушу доки-



Частина давніх оборонних мурів у Кесарії Кап.

нути, що згаданий директор це інтелігентна, людина, дуже чемно з нами обійшовся і на кінець погостив ще чорною кавою (9).

(9) Колись Туреччина була знана зо смачної кави. Знаючи це, в Атинах не хотів я пити турецької кави, мовляв, буду її пити в Туреччині. Як же ж я був заскочений, коли приїхавши в Стамбул, забагнулось мені там чорної кави, а в ресторанах здвигали на це раменами й на мій запит, чи є кава, відповідали: Йок, себто: нема! Та чому ж питав я здивовано. Тоді я довідався, що під цю пору

Була одинадцята година. Сонце добре вже приікало, як ми (я і мій хлопчина Ататюрк) поїхали автом у Талас, село положене на узгір'ю, а віддалене яких десять кілометрів від Кесарії. Це стара місцевість, повна розвалин із давніх часів. Як турки зайняли Кесарію, туди повиганяли вони християн з міста. Земля в Таласі родюча, походження вульканічного, пухка. Там вдається гарна городовина, збіжжя, надієсе ж Талас славиться своїми овочами, як грушками, сливками та виноградом.

У цьому Таласі знаходиться Американський Каледж, якого вихованком був мій провідник Ататюрк. В тому часі, коли ми там були, нікого з учнів у ньому не було, бо це було в липні, отже час ферій. Тільки в сусідньому домі найшли ми одну жінку, американку, з дитиною на руках. Від неї ми дістали дещо інформації про Кесарію. Між іншим вона сказала, що в Кесарії є дві церкви вірменські, є вірмени, і що ці церкви можна відвідати. Мій провідник, громадянин Кесарії це перечив, але ввічлива американка від свого твердження не відступала. Опісля я гарно їй за це все подякував, попрацював з нею і вийшов з хати.

Наше авто стояло на вулиці, однак без шофера. Хлопець кинувся за ним шукати, а я тимчасом розглядався

продавати каву в Туреччині заборонено, треба мати на це окреме дозволення від уряду. Значиться, за вбога країна, щоб могла собі дозволити на ввіз кави до краю і дати своїм громадянам пити її досхочу.



по околиці й селі. Гарний вид стелився звідти в напрямі Кесарії і на її довкілля. Приглядаючись розвалинам якогось старого дому, я запримітив на одному з його камених, над входовими дверима, дві грецькі літери ΜΟ, що значить Мати Божа. Можливо, що це була стара церква, або молитовня. Назагал із Таласу я виїхав розчарований, я сподівався там децю більше старих речей бачити, і той американський каледж я уявляв собі в яніших барвах. Сама поїздка в село Талас коштувала мене всього 12 тур. лір, що рівняється звиш двом амер. доллярам.

Після обіду ми оглядали саме місто Кесарію, з'окрема його старшину частину. Найперше повів мене Ататюрк до старої великої мошеї Гонат Гатун, яка походить ще з часів турків Селджуків. Її портал величавий, гарно вирізьблений, але в нутрі самої мошеї нічого особливого. Хто бачив просторі й чудові мошеї в Констянтинополі, у Кесарії мошеями він не буде захоплюватись. Найстарша кесарійська мошея є під цю пору в ремонті, тож до неї ми тільки здалека заглянули. Нова її мошея знаходиться поблизу згаданої нової площі, серед міста. До неї я не заходив, вона вже не цікавила мене.

Крім мошей можна бачити в Кесарії гробівниці (мавзолеї), яких там теж чимало. І тому деякі з туристів називають її містом мавзолеїв. Є ще там і маленький музей. Був я в ньому, він дуже біденький. Кілька камених з римських часів, кілька розеток із часно-турецьких от і все. Правда, одна кімната згаданого музею була зачинена, бо переводили в ній ремонт. Але, як мені з боку

доповіли, нічого надзвичайного і там не найдеш, хіба деякі незначні пам'ятки з доби геттітів (10).

На тому мій провідник хотів вже закінчити наші оглядини. Але я зараз цьому спротивився, кажучи йому,



Один із кесарійських мавзолеїв (мавз. Турпант)

(10) Будучи в Кесарії, зайшов я принагідно й між тамонніх учителів, які мали в той час свої збори. Від них я довідався, що недалеко міста Кесарії американці провадять археологічні розкопки й знаходять пераз цінні речі з часів геттітів. Одначе, що цінніше подобають, те турецькі чинники забирають ув Анкару. От і чому в Кесарії музей такий біденький . . .

що ми ще не бачили вірменських церков. На це мій Ата-тюрк став викручуватися, мовляв, він не знає де вони знаходяться, отже не може мене туди повести (11). Ага, подумав я собі, не хочеш показати. Таж ти родженець Кесарії, докоряв я йому, і не знаєш свого міста? Який же з тебе провідник, за що я тобі буду платити? На ці слова хлопець зніяковів; по хвилині надуми заявив, що він візьме собі малих хлопців, які оподалік бавилися, і вони заведуть нас до згаданих церков. Значиться, не лихий з нього дипломат. «Та, роби собі, як уважася, коб ми там тільки були», кинув я йому у відповідь.

За декілька хвилин ми вже були при одній з цих церков. Вона знаходиться в старій частині міста, ослонена будинками. Невеличке подвір'я веде до неї. Я ішов з тим

Зате в Анкарі є гарний археологічний геттійський музей, чимало у цьому експонатів геттійської доби. Я мав нагоду там бути, в цьому музеї, і бачити його. Направду гарні й цікаві речі він має. Крім пам'яток із тваринного світу є чимало різьб на камені з воєнного життя геттійців, є зо дві таблиці їхнього письма, різні жіночі прикраси, лікарські прилади, тощо; навіть бачив я там дві сфас-тики, вириті на твердому камені.

(11) Оскільки я зазримітив, то мій провідник про християн у своїй батьківщині охоче не згадував, промовчував цю справу. Немає що й дивуватись цьому, бо – як опісля сказали мені – турки вчать по своїх школах, що першими автохтонами на їхній землі були геттійці, яких вигнали з Мал. Азії греки й вірмени. Вони ж самі, тобто турки, піякої кривди не зробили ні грекам ні вірменам, прогнавши їх з Азії; вони ж прогнали їх як загарбників чужої землі. Отже вони правильно поступили, кажуть далі, і тому тільки турки мають тепер поше право до тієї землі, на якій вони сьогодні живуть.

наставленням, що подивлюся, як вона виглядає зовні й унутрі. Та, на жаль, до її середини нас не пустила поліція. Щобільше, на входових її дверях віділе здоровезна собі залізна колодка, яка опечатує їх (12). Дивно мені стало на вид такого «культурного кроку» турків, бо ж це не «демократичні» Совети, щоб людям замикати святині або робити з них якісь клуби. Але згодом стрибнула мені в голову думка, мовляв, та чого дивуватися туркам—невірцям, як тому несповна двадцяти років ці самі очі подібне бачили на нашій безталанній Холмщині, там не одна церковця стояла пуеткою, була зачинена; а позачинювали їх не якісь нехристи—бісурмани, а християни, католики. Відходячи від цієї вірменської церкви я перазкинув оком на неї з переду й закримітив що хрестів на її банях не було, зате на фронтівій стіні ген високо (на трикутньому полі), під дахом видніла іконка Богоматері з Дитятком Ісусом на руках. Видко лукава рука, подумав я, не могла вже досягти так далеко й тому ця іконка, з білої емалі, заховалась там по сьогодні.

Опісля зачали ми шукати й другої вірменської церкви. Не довго нам треба було її глядати. За яких сім—вісім хвилин ми вже були біля неї. Це владувало мене, а ще більше я втішився, коли ми, прийшовши під церкву, за-

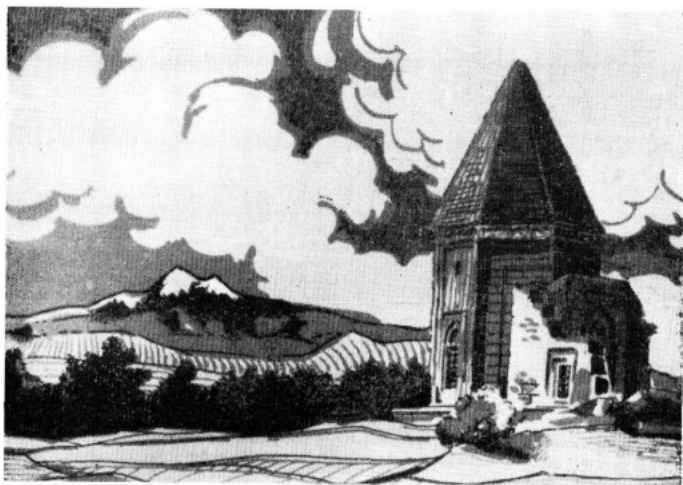
(12) Мій хлопчина Ататюрк таке мені оповідав, чому та церква замклена. Приблизно тому п'ятдесят літ, вірмени збунтувалися проти турецької держави й з остраху перед військом збіглися біля тієї церкви, де й далі опиралися турецькій владі; за це турки зачинили їм церкву. А про масакру, що її турки вчинили тоді вірменам, Ататюрк не згадав ні словечка.

тали там на її подвір'ї кількох чоловіків і їхнього священника. Ми гарно з ним привіталися і зачали розмову. Священик попросив мене сидати, і так слово по слові вивязалась між нами жива розмова. Я йому розказав, що я турист, з Італії, оглядаючи Кесарію, хотів би подивитися і на їхню церкву. Говорили ми обидва через перекладчика Ататюрка. Опісля, на мос прохання оглянути церкву, закликав парох свого церковника і він відчинив нам її.

Будова тієї мурованої церкви назовні не виглядала на молодшу від першої церкви, про яку тільки що ми еказали. В середині вона простора, ясна, хоч убога. Ціла її долівка застелена старими, витертими диванами. Тому, входячи до неї, треба скидати з ніг черевики, немов би входилося в мошею. Іконостасу не має. Хори якісь є, але дуже ні до чого. Образи на стінах або стояках теж бідненькі, деякі з них чисто латинські, бо такі прислали їм, казав церковник, країни з Америки. Церковні книги на аналоїниках або на престолах виглядають нужденно. Заглядав я в них. Розуміється, писані по-вірменськи, а видані в Константинополі минулого століття. В захристії ризи ще нужденніші. Годі було спершу розібрати, який Святий є патроном тієї церкви. Заглядав я за тим то зліва то зправа й остаточно доглянув за престолом ікону Матері Божої з Дитятком Ісусе на руках. Кинувши очима в гору, побачив я там кілька неясних образів, а на чотирох трикутниках, між банею та її головними пілястрами, продиралися, крізь біле вапно, подобі чотирьох Євангелістів. Зараз прийшла мені гадка, чи в цій церкві не кивались

коли мусулмани. Тож і питаю згаданого старшого брата, чому ви так позамальовували оті образи? На це він зачав нам поясняти—розказувати історію тієї церкви.

Спочатку була це, продовжав церковник, церква грецька. Опісля турки зробили собі з неї мошею, а потім, як попередню церкву вірмени стратили, та й турки позбулися остаточно греків з Кападокії, вони—господарі передали оту церковцю для вжитку вірменам. Тому то в ній подоби Святих поващені, на долівці дивани, іконостас викинений і т.д. Зітхнув я в душі до Бога та й вийшов із церкви. На підвір'ї ще сиділи люди й гуторили. Священик попросив мене ще сідати, я прийняв ці запросни



Мавзолей незнамого осібняка в підвізжі Арґею  
(На цьому приблизно місці находилась давня—первісна Кесарія)

і при тому попросив його води. В чистій скляночці виніє її мені старший чоловік, один із тих, що сиділи біля о. пороха. Ми стали далі себе дошпигувати, що, як. Тоді нагадав я собі первісну Кесарію, її положення, тож зараз через свого хлопця спитав я священика—вірмена, де може знаходитися те місце. Він спочатку не поітанався, що я хочу. Аж опісля, зорієнтувавшись про що бесіда, промовив: «ага, айїю Василію . . . ?», Евет, евет—притакнув я йому (13). Тоді, цей священик сказав, що властиво не знати, де те місце було; найправдоподібніше, воно було там, де під цю пору є приєлок Алідаті; однак там, додав він зараз, «нічого тепер немає». Ще декількома словами ми перекинулись і я, подякувавши за все, лишив того з вистреженою борідкою нанотця, та й пішов з Ататюрком далі вулицями міста.

Увечорі, в готелі розшитував я, якби то наступного дня дістатися в сусідні околиці, як до Г'єреме, в яких знаходиться безліч монашних печер-церков, келій і т.п. Уложивши собі сякий-такій плян щодо подорожі на завтрашній день, я став ладитися на спочинок.

Вікно моєї кімнати було звернене до полудня, якраз до гори Ар'єос. А тому, що ніч була гарна, осяяна промінням срібнистого місяця, мене таки заманило відхилити фіраночку і глянути крізь вікно. Що за чудовий вигляд, подумав я собі. Мало таких принадних видів бачив я в своїому житті, а бодай підчас своєї останньої мандрівки-прощі. Подібні враження, хоч іншого покою, виникали

(13) Евет, у турецькій мові, значить по-нашому так.

в мене, коли я серед погідної почі вдивляюся в св. місто Єрусалим. Вийшовши з готелю Шеферд, недалеко Оливної гори, довго-довго споглядав я в сторону Сіону, на гору Голгофту або Моря і очей своїх не міг я відірвати від них; така краса, такий чар, сповитий таємницею християнських святощів. Щось подібне відтворювалось і тоді в моїй душі, коли я вдивлявся в гору Аргеос.

Кесарія Кап.—від самого зарання християнської віри мала в себе її представників (гл. 1. Петро, 1.1; Діян. 11.2). Тут засідали на єпископських престолах такі світочі, як обидва Фірміліяни, Леонтій, зокрема ж св. Василій В. Тут стояли члени святині, монастирі, побожні заведення, вдень і вночі підносилися із них милий запах жертвоприносієв, моліль перед престіл Всевишнього. Тут над цим городом, бачив св. Єфрем Сир. стовп сповитий полум'ям, коли Василій В. проповідував у церкві. Тут з'їздкалися колись архiereї, ангели Христової Церкви, на паради і спільні моління. Тут мученики перших віків християнства своєю кровю заявляли вірність Цареві Христу, як св. Мамає, св. Гордій, св. Юлітта, в честь яких св. Василій виголошував свого часу такі чудові гомілії. А й пізніше Кесарія вважалась за осередок не тільки церковно-культурного життя, але теж світського. Ще за життя Василя В. імператор Валене гостив у неї, а Юсе-

(14) Самостійність кесарійської митрополії цілковито погребан т. зв. 28 канон Халкедонського Собору в році 451, з тим, що архиепископ Кесарії Кап. лишився прототропос патріярного трону на дальші літа.



тніян, у шостому віці, відновив її мури. Та з часом сумерк став налягати на той її блиск, кесарійська митрополія зачала підупадати. Найперше її поділено на дві часті, згодом підчинено під юрисдикцію константинопільського патріярхату, а найгірше було те, що закралось до неї різні ересі Аріянізму, що більше—самі її єпископи стали незамітно хилитись у бік еретичних стороництв, як Евтихіянізму, чи іконоборства, а за тим прийшла турецька навала в одинадцятому та тринадцятому віці (15). В пізніших часах, з'окрема ж у р. 1895, завершила те все горезвісна масакра вірмен.

Споглядаючи так у задумі на той близько 4000 м. високий Арґей, я бачив в його піднізжжі ту благословенну землю старовинної Кесарії wraz із гіркою св. Василя, названою згодом Алідаґі. На ній ще минулого сторіччя стояла в честь Преч. Д. Марії церковця, а друга, недалеко неї, в честь св. Василя В. В цій останній служили богослужби вірмени і греки, але на окремих престолах. На тій же гірці мав св. Василій wraz із своїми братами по Чину вести чернече життя, тут померти й тут його поховано. Недалеко від них, тобто від згаданих церков, під більшою горою видніли залишки печер, у яких монахи переховували до—недавна ще деякі з мощів св. Івана Христителя. Оподалік цих печер ще в минулому столітті

(15) Тулки Селджуки вчинили в Кесарії в одинадцятому віці різню населення, хоч опісля були трохи толерантніші в релігійному питанні. Більш нетеримі в цьому згляді показалися турки Османи, в 13 віці, які побудували в місті багато гробівниць.

нишались церква й монастир грецьких нез'єднених монахів, а сьогодні там пуста, ні сліду по тім усім, хіба кільканадцять деревець шенчуть собі казку про давнє-минуле . . . І нагадалися мені тоді слова нашого Тараса з його віршу Свято в Чигирині: Як би так сьогодні гетьмани стали з гробу й поглянули на Чигирин, вони його не спізнали б, не пізнали б отої козацької слави убогих руїн . . . Подібно і про Кесарію треба сказати, споглядаючи на її руїни, на ті зрівнані з землею св. місця, на її колишню славу, поховану живцем. І коли б так явився там св. Василій, її архимандрит, та й споглянув на неї—направду, Він заплакав би гірко, бо не пізнав би кесарійської слави убогих збечечених руїн.

Глинув я на годничке, була вже півня година, а мене ні на сон не бралось, ні ноги не боліли, хоч цілий день я волочився по місті, та й тепер не малий час простояв вже при вікні. Але подумав собі, таки треба кластися, бо завтра вчасним ранком мушу ставати. Так я і зробив.

В середу, наступного дня, 24 липня, несподівано пощастило мені напричуд. Я став з ліжка коло шостої години, перехрестившись, збіг надоліну в ресторан, чи не можна б напиться чайку, але ресторан був ще безчинний. Крім малого хлопця, що трохи його впорядковував, і другого дорослого, який вчора продавав за лавою, а тепер у вельому убранні хронів там на підлозі, нікого більше не було. Тому я спокійно вийшов і подався на ринок, де таксівки-авта вже стояли. Підійшов я до одного з них і ештав, скільки він хоче за їзду в Ієреме й назад. Аж

тут підійшов до мене той самий автлет Агмед, який вчора возив мене в село Талаас, і жєстами старався мені сказати, що він мене вже раз віз. Я усміхнувся до нього й через перекладчика, що трошки розумів по-французьки, ештив його про ціну . . . Агмед вміттю подав мені карточку, на якій було написано 120 лір (зн. турецьких, не італійських!) Та не багато, подумав я собі, бо ж учора нарікала якась німкня, що їдучи в Ѓєреме, здерли з неї 125 лір. Я пристав на ціну Агмеда, й ми щоскоріш, поки ще не було великої снєкоти, вирушили в дорогу. Спочатку їхали ми в напрямі на захід, маючи Арґей і його узгїр'я по заду зліва. З напруженням приглядався я невеличким оселям, які серед зелені тушились до гори. В них ще до-недавна стояли Божі храми, а тепер ні марного хрєстника там не було видно.

Наша дорога скрутила на полудне, попри залізничні шлях Кєсарія—Тарсєс над Середземним морем. Авто мчало по камєнях, скільки лиш сили, страшна курява здоганяла нас. Тою самою дорогою ішли колєсь путники звиджувати св. Землю, нею теж прямував і св. Василій побачити життя монахів у пустельнях Єгипту, Сирії, Палєстини. Я звернув свій зїр у даль перед себе й мос око спинилось на озері, якого дзеркало куналося в біло-золотистих променях розжареного сонця. Давнішими часами воно було більше, сьогодні, а ще в літі, дуже змаліло.

Ми їхали далі й опісля завернули вправо в напрямі містєчка Прїш, де за пів години задержалися на сніданок. Гостинниця, в якій ми єли при нужденному столичку, ціла була така сама—нужденна, брудна, от заїздна

велика шота, трохи повашнена. Я сказав до свого шофера: чай. Він зараз пішов і приніс чайок у скляночці, завеличкій, як у нас добра ампулка від вина на Службу Божу. «Агмед» – звернувся я до нього – «а де обаришок» зарисовуючи пальцем колісцятко на столі. Зірвався він знов і побіг; за кілька хвилин приніс бінкоптів, досить їх. Сам артиста не їв, щось не добре почувався на шлунок. Випив я той чайок і далі був голодний. Глигнув я тоді на свого Агмеда, а він здогадався в чому річ і приніс другу скляночку чаю. З усміхом він її мені подав, з усміхом теж я прийняв її. Коли я скінчив це снідання, дав я знак Агмедові, що хочу вже платити, а він на це: йок йок, тобто ні, ні, і вхопив мене за руку, щоб я гроші сховав, він сам платитиме. Тоді я показав йому свою кишеню, мовляв, в мене грошей не бракує, але він і слухати не хотів, тільки: йок, йок, йок. Я ж з дива не міг вийти, що мій Агмед такий джентельмен. І, подумав я собі, як ти такий гостинний супроти мене, хоч це снідання багато не коштувало (16), всеж таки благородне в тебе серце; при нагоді я тобі за це віддячуся.

Звідсіля пустилися ми в дальшу дорогу до Їєреме, де знаходяться монаші печері. За несповна двадцяти хвилин ми були на місці, в оселі згаданих печер.

Це великий яр, по обидвих його боках пісковики–скали, що в них богоугодники повиковували чимало печер і

(16) Чай звичайно платиться в Туреччині по десять курусів, а бінкопти, могли коштувати тридцят курусів, отже все разом вишло п'ятдесят курусів, тобто \$ 0.10, беручи \$ 1 = 5.25.

то подекуди цілі поверхи тих прерізних келій. До середини огорожі виступив нас сторож, який крім турецької мови розумів децю грецької й англійської, бо недавно приїхав з Кіпру.



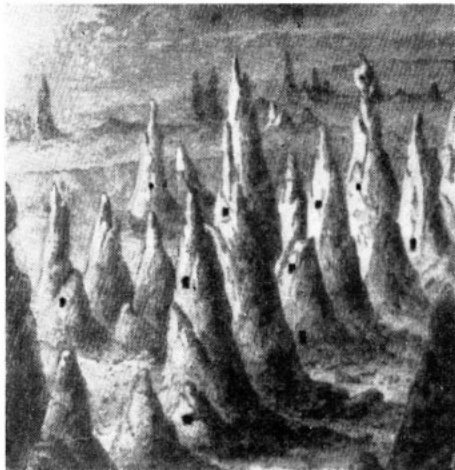
Іргин, в його пісковато-вапнякових скалах ченці повикинували собі гарні келії, церковці, тощо.

Найперше повів він мене до невеличкої церковці, в скалі. До неї треба було йти вгору східцями, викваними в камені. В її головній наві стоять по боках, дві гарні колюмни, з капітелями коринтійськими, з правого боку входу вікно, а напроти нього престіл. Цей престолник є

відділений від головної нави малим іконостасиком, який вже трохи пошкоджений, але назагал ще виразно виступає. Стиль церковні візантійський, як і мальовила, що видніють на її стінах, головню на стелі. Правда, багато з них пошкродані, деякі повіддуцлювані, а деякі самі зблякували, або повіднадали. Та декотрі з них ще позістали й можна їх розпізнати та й написи на них повідчитувати. От напр. на стіні в апсиді, за престоліком, є намальований образ тобто, як ми називаємо, надпрестольна ікона. Вона збереглась добре, це Христос Цар на престолі слави; Йому по обох боках аситують Святі, по трьох із кожного боку. Між цими Святими знаходиться і св. Василій В. (грецький наше вгорі потверджує це). — Дуже мені подобалася та церква, видовбана в скалі. Довго я оглядав її, поки виїшов з неї. Гарну пам'ятку лишили монахи в ній наступним поколінням, а саме клясичну церковну архітектуру й малярство, з XI. в., яке захоплювало й далі захоплюватиме знавців і любителів візантики (в здоровому змислі).

Опісля новів мене провідник-сторож до їдальні (трапези). Там подивляв я майстерно виковані в камені довгий стіл і дві довгі лави, на яких ченці засідали до їди. Звіділя пішли ми подивитися ще на їх снальню, кухню, келії і другу церкву. Ця церква є більна від попередної, вона має три малі нави з трьома престолами. Мальовила в ній горою задержалися, можна їх відчитати. Між іншим закримітив я образ св. Константина й св. Олени з невеликим хрестом по середині, який то хрест має долішню поперечку навскіє, тобто на московський лад. З того можна б

заклювати, що або тодішні монахи спровадили собі малярів із Московії, або їхні малярі були під впливом російської штуки. Я мав охоту ще деякі речі оглянути, але мій провідник спішився, бо приїхали нові туристи, десь із Швейцарії, вигідним автом, тому побіг він мерщій туди.



Гереме, колишні житла-монастирі в скалах,  
як у Іргіні

З поворотом їхали ми в Кесарію цими самими хребтами гір і цими самими долами, з цєю хіба різницею, що спека і спрага давались нам добре взнаки. Тому при першому джерелі, серед каменистого поля, задержались ми напиться води і вмитися, щоб трохи бодай охолонути. Вода була холодна, навіть добре зимна, смакувала мені, як рідко коли, і можна було пити її до схочу. Відевіжившись

отак, пустилися ми дальше в дорогу. Серед куряви минули ми одну гору, минули і другу, переїхали залізницю, переїхали новий міст над річкою Мелас (17) і наблизилися до периферій розлогої Кесарії. До нас приєло ще кількоро люда до міста; переїхали ми попри якусь фабрику й стикнулись із малим потічком, що гадюкою вівся поміж горбами, камінням кесарійського підгір'я. Споглядоючи на нього, подумав я собі, певно над отим ручаєм шпалася колись давня-давня Кесарія, вода його гасила спрагу її мешканців, а втім і назореїв її – монахів, як і поручас це св. Василій в одній із своїх аскетичних бесід (18).

В самій вже Кесарії заглядав я за рештками давніх церков, і на жаль, ні однієї з них я не закримітив, адже ж стільки їх там було. Ще в минулому сторіччі можна було декотрі з них бачити, як от чепурну церквичку св. мученика Сергія, що 1834 року привоздоблювала Кесарію. Сьогодні видно там мечети, незугарні монети, до яких мало хто заходить, а й то хіба подивитися з цікавості. Значигься, і самі турки дуже мало моляться, і іншим, тобто християнам, унеможливили практикувати свою святу віру, молитися по церквах.

Нід вечір цього ж дня, коли снєка трохи вицухла, вибрась я на станцію автобусів, щоб замовити собі місце на ньому, бо другого дня треба було мені покидати Кесарію. Хтось читаючи мої рядки, міг би собі уявляти незнать яку, на європейській лад, станцію. А тимчасом, це зви-

(17) Від міста Кесарії до неї 17. км.

(18) Перша вегунна бесіда «Калія мен».



чайне—звичайнісецьке хановате подвіря, повне всяких каменюк, і з будкою при дорозі. Ось це, ґараж, ця станція. Мене чемно там прийняли, вгостили содовою водою, дали білет, за який я заплатив їм приблизно п'ять турецьких лір, і казали прийти другого дня пів восьмої.

По дорозі до готелю, постушив я в розвалини якоїсь старовинної мошеї, це з часів турків Селджуків, бо я був цікавий знати, що там є, як виглядає подвіря, що його через просторий портал можна доглянути. Я вступив тамтуди ногою, а там при столиках гуртки інтелігентних мужчин. Спостерігши це, я хотів завернути, та в останньому моменті рішивсь таки далше йти. Напроти мене вийшов один із них і, ввічливо усміхаючись, подав мені руку. Я представився йому як американський турист, якого інтересує старина. Спочатку не клеїлась нам розмова, то по—французьки трохи, то по—англійськи, то по—німецьки кидали ми відірваними словами, бо ніхто з приявших турків, крім своєї мови, іншої не знав. Аж за якийсь час прикликали учителя, що говорив по—німецьки. Що правда, він добре володів німецькою мовою, тільки час—до—часу робив помилку щодо розетавки слів у реченні (т. зв. Вортфольґе). Але кажу, говорив плавно; та деякі слова вимовляв він типово горлом, що нідеувало мені думку, чи він часом не з німецького роду. Коли ми вже розговорились на добре, я таки не втерпів, а запитав, звідки він походить, чи не з Німеччини. На це мій співбесідник помахав головою, що ні, додаючи, що він тільки був там у відвідинах . . . тобто в Мюнхені. Але й для нього стало цікавим, звідки я знаю німецьку мову. Усміхаючись,

казав я йому, що я теж був у Мюнхені й навіть там якийсь час проживав. Як він це почув, аж повеселішав. Ми відразу стали приятелями (19).

Підчас тієї розмови я довідався, що я потрапив між учителів міста Кесарії, що вони день перед тим мали свої річні збори, що той, що перший мене на подвір'ї привітав, це був директор середньої школи в місті, що сімнадцять кілометрів на північ від Кесарії американська експедиція провадить розкопки на теренах, де колись проживали геттіти, що в місті Кесарії є малий археологічний музей, а в ньому декілька старинних речей з геттітської доби і т.д. Опісля принесли мені лімонади, поприходили інші співтовариші учителів й з великим напруженням слідували за нашими словами. Витворився між нами настрій товариський веселий. Але треба було розставатися мені з своїми товаришами по фаху тому я гарно їм подякував за їхню гостинність, вони ж мені за відвідини, та й так я від них відійшов. Звідесія до мого готелю не було далеко. Тож за п'ять хвилин я вже гурторив там при столі в ресторані, чекаючи на вечерю. — Я почувався змученим. Тому зараз після скромної вечері попрощався з управителем ресторану й удався на спочинок.

Другого дня, піз до восьмої, я вже сидів у автобусі й нетерпеливо чекав на його від'їзд у Сивась (Севастію). Днина була погідна, як звичайно в Туреччині під цю

(19) В турецьчині не тільки самі німці, але й інші, що говорять по-німецьки, здобувають собі скоро симпатію; турки цінують німців і мюлять їх мову.

пору, на дворі ще свіжо, хоч сонце зачиало вже густішими жмутами променів кидати на землю. Я сів в авті і приглядався тій біганні, крикові, порохам, які збіль-



Мечет при великій мошеї Улю Камі  
в Кесарії Кап.

шались з кожним гуртком нових пасажирів. Вже було повно в автобусі, як тих сардинок у шкатулці, а тут ще ихалися, різного роду люди, різного віку і статі. Назагал

їхала біднота, селяни або робітники, виснажені працею, голодом і спекою. А проте зичливі вони й гостинні люди. От наприклад, коли я так приглядався тому везому, а хлопці з обаринками й бубликами бігали довкруги авта, щоб якнайбільше їх розпродати, нахилився до мене один молодий турок і розломивши свій обаринок на дві половинки, подав мені одну з них. Другий пропонував мені закурити його папіроску. Не злі люди, погадав я собі, ті турки. Правда, бідні вихудні вони, а проте не є такі влізливі зо своїм крамом, як їхні побратими знад Нілю. Шкода, що з християнами так радикально й по-жостокому розправилися. Сьогодні культурний світ інакше дивився б на них, якщо вони ту справу були б полагодили більш по-людяному. Та сталося.

Покидаючи востаннє Кесарію, я щераз глянув на неї, на її розвалені, почорнілі мурн, на її околицю, з'окрема на пишну гору Аргей—і густий рій думок обсів мою голову. Я не міг обігнатись перед ними, одна настирливіша за другу. Колись тут, гадав я собі, життя кипіло, наука-штука процвітала, колись тут світло Божої науки приносило гарні-буйні овочі, слава Божка вітала над Кесарією, а сьогодні тут запустіння, мертвечина, немов проклін з неба спав на цю країну. Мене поглотила задума. А піднісши незабаром голову, нічого я вже не бачив, тільки монотонні поля, скалисті нагі гори, куряву за автобусом і від часу до часу якесь авто чи віз, якого тягнули чорні буйволи, або сухорляві корови. Працдай, працдай Кесаріє, зітхнув я, розстаючись остаточно з нею, в Бога надія, що твоя давня слава колись ще поверне до тебе.

## СІВАСЬ

25 липня, рано коло дев'ятої години, залишив я Кесарію і автобусом поїхав у Сівась, тобто в Севастію (1). Дорога вела спочатку полями аж до ріки Галис (2), опісля долиною понад згадану річку. Автобус ішов неспішно, то приставав, то припиняв, однак не дуже скоро, бо Севастія положена вище, ніж Кесарія; Кесарія лежить понад поземом моря 1070 м., а Севастія 1270 м.

Пять годин, крім кількох півгодинних перестанків, тривала наша їзда в згадане містечко. Це столиця бувшої Малої Вірменії, а сьогодні провінції тої ж самої назви Сівась. Находиться воно на північній схід від Кесарії Кап.; мешканців має менше, ніж Кесарія (3), але економічно Сівась багатше, бо земля в його околиці ліпша від канадкійської. Сівась на туриста робить миле враження, головню його повинна частина.

Около четвертої години наш автобус зупинився біля готелю Турнет у згаданому містечку Сівась. Вийшовши з возу, я завважав у цьому готелі кілька столиків, прикри-

(1) В давно давнину звалася вона Дієполіс, опісля лише Севастія.

(2) По турецьки Ківіль ірмак, себто червона ріка.

(3) Тепер Сівась місто начисляє мешканців 25,000; а від Кесарії воно віддалене 192 км.

тих білими обрусенками. Ага, подумав я собі, тут можна б перекусити. Тож я зараз і поступив у той ресторан. Там дістав я сякний такий обід, який багато не каштував мене, і взявши собі хлопчика за провідника, вибравсь я з ним оглядати місто.



[ Загальний вид сьгоднішньої Сівась (Севастії) в Малій Вірменії

Крім давніх мошей, ще з часів Сельджуків, відвідав я археологічний музей у Сівасі. Він не є багатий у старавинні пам'ятки, але дещо їх має, і то з часів римських, візантійських і давньотурецьких. Між ними стрічав я декілька християнських плоскорізьб у камені, наприклад косоокого Йосипа Обручника й таку ж саму Діву Марію з дитятком Ісусом на руках по їх середині.

Поза містом Севастією, за її старою частиною, в дальшому напрямі на північний схід, знаходиться багно. Це мали б бути залишки того озера Севастійського, в якому сорок севастійських мучеників вінчалась вінком мучеництва. В їх честь вголосив оієля св. Василій В. гарну гомілію (гл: Науки св. Василя для народу). — Могили, в яких хан Тамерлян (4) поховав живцем 4.000 чоловіка вірменської кавалерії, це пощастило мені бачити.

Слід тут згадати, що Сивась для сьогоднішніх турків це націонал—соціалістичний Мюнхен. Звідти в 1919 році енергійний генерал Ататюрк зачав переворот у державі, який у сто відсотках удався йому. І від тоді саме датується національний рух у Туреччині та її європеїзація тієї держави. Сам же Ататюрк для турків не тільки велика людина, але водночас символ відродження їхньої нації і заорука її повного розквіту.

Для мене ж, якого цікавлять моменти з Орієнтальної Патрології, інтересним було бачити Севастію першусього тому, що це місце родоводу св. Василя по матері (Ємелії). У цій Севастії був єпископом наймолодший його брат Петро. Тут родився св. Мелетій, друг Василя, а пізніший патріярх Антіохії Сир. Тут також архиєпистирював

(4) Велика можна це розуміти, як воно могло статися. Чи насправду хан дослівно так постутив, чи казав наперед цю кінноту переїхати, а потім усіх всумін погребати, хоч між ними могли бути ще живі, чи ще інакше зробив, годі це збагнути.

Про цього хана Тамерляна згадує наш Шевченко в одній із своїх поезій, тобто в Посланні до «Живих і мертвих . . .» називаючи з досади своїх земляків «золотого Тамерляна опучата голі . . .».

свого часу, ще перед Василієм братом, Євстатії, зразу духовний провідник св. Василя, опісля зашеклій його ворог. Та не тільки св. Василя він провадив у духовному житті, навчав духовно-аскетичних засад, практик, але і багато інших, посвячених Богу душ, віддалось під його провід. І він, Євстатій, спочатку не тільки був побожний аскет, досвідчений духовний батько-провідник монахів, але й правовірний визнавець науки св. Церкви, ревний її оборонець, відданий своїй стадіві пастір. На жаль, не встоявся він у боротьбі зі злом, став еретиком аріянином і то завзятуцим та й таким зійшов він у могилу. Св. Василій опісля в своїх листах часто оплакував долю й нерозважні кроки свого нещасного провідника.

Якоїсь церкві, або бодай хреста чи інших слідів християнства в Севастії я не закрімітив, все зникло продовж ряду літ під займанщиною і гнетом півмісяця. — Поцрацавшись з наставником ресторану і з хлопцем, який мене водив по місті, я удався до автобусу.



## НА ДРАНТИВОМУ АВТОБУСІ

Хоч усі автобуси, на яких доводилось мені їхати в Туреччині, були більш—менш однакової вартості, однак той, що віз нас із Севастії в Токат, був таки найнідлішій. Вже в Севастії направляли його й самі шофери й еседи з поблизького ґаражу, а проте який був він перед тим, такий і надалі позістав і таким ми відїхали в намічену дорогу. Спочатку мчав він неогірно, ми лпшали за собою хати, які стояли при дорозі, минали цілі оселі, аж опинились у провалі під здоровезною горою. Щоправда, наша дорога не була зла; навпаки доволі вигідна, недавно тільки що споруджена. Деся у другій половині тієї серпентини, якою наш автобус котивсь під гору, ми на хвилину зупинились. Здавалося, що це звичайна зупинка. А тимчасом, наш віз замість їти далі в гору, він зачав котитися в долину. Шофер припливом бензини до мотору хотів рятувати неясну ситуацію, намагався гамувати колеса автобусу, та це не вдавалося йому. Тож він загальмував авто звичайною бічною гальмою і ми повисли в авті над пропаєю серед дороги.

Сидячи біля шофера (1) в автобусі, я глишцув поза себе й закримітив на лицах подорожніх значне збенте-

(1) Мене, як гостя, саджали звичайно в автобусі біля шофера, на почесному й вигідному місці.

ження. Кинув я оком на право, а там глибочезна дєбра. аж мороз пішов мені поза плечі. Але нічого, що буде всім, те й мені буде. подумав я собі. Вдобавку наближався вже вечір. Сошде зачинало ханатись вершків токаїських гір, чорні хмари, як навмисне, на пострах нам путникам зачали показуватися з півночі, словом з кожною хвилиною ставало більш моторошно. Ще й холодним вітром зачало потягати від Чорного моря. Серед такого положення постояли ми якшіє часок, аж шоферові впало на думку щєраз номаніпулювати з мотором.

Сів він за керівницею і давай щєраз відкручувати провідник бензиши до мотору, думаючи, що може бодай тєпер що поможе. Та, даремні були ці його зусєлєя. Тому зачав він вкручувати той провідник і на диво мотор став звільна працювати, аж поки ми не рушили з місця й не поїхали далі. Новий дух ветушив у нас пасажпрів, а і сам шофер був самітно вдоволеній. І чим більше він закручував шрубку, щоб не допєтити бензини до мотору, тим лішє той мотор працював, тим єкоріше ми посувалися в щєред угору. Це все справляло наньому шоферові набяняку втіху, особливо ж було йому весєло, що відкрив згаданій секрет. Та не довго він втішався цим, бо не приїхавши 25 метрів, аж тут рознієся голєє трубки від авта й не уставав. Ми вєі думали, що це нані шофер дас знак іншим автам, бо якраз наближався закрут. Але ні, він сам ви'янив очі перед себе й дивився, чи не вигляне якє авто зпоза горі. Коли ж ніщо зпоза закруту не показувалося а єп'нал далі гудів, вєі в автобусі збєнтєжнєшь, що це має бути, якєєь новє нещастєя, чи може які,

не дай Боже, розбишники задумали скоїти засідку... Я глянув поза себе, глянув щераз і вперед, чи може що не надїде, нічого не було видво, а трубка тимчасом гуділа далі. Аж я глигнув на керовницю нашого возу, а мій шофер есеря на неї і не з малим напруження вдвизився перед себе, вичікуючи нетерпеливо, що зноза гори вискочє, яке авто там так трубить. Я штовхнув його ліктем лівої руки, показуючи очима на керовницю. Він, з'орієнтувавшись, відскочив від неї, начє струмом вражений, і трубка зараз перестала грати. Скільки потіхи мав я тоді з цього турка шофера, який теж сміявся зо себе чимало. Він жєсткуллював до мене, дякував, вибухав сміхом, попеняв мені, як і чому воно так сталося і т.д. Від тоді ми стали приятелями, нам увесь час їхалось весело. І хоча глибокий сумерк наляг вже на землю і мене стала переслідувати думка, яку раду я собі дам на новому місці, а проте той веселий настрій нас не покидав. Мій шофер безустанно закручував шпунт від бензини, щоб так підганяти авто, і за кожним разом споглядав на мене таї заходився від сміху. Серед того бадьорого ластрою ми наблизились до Токат.

Була воеьма година ввечорі, 25 липня, коли я опинився на вулиці згаданого містечка. Кудн звернути свої кроки, де є який готєлик, годі мені було допитатися. До того ж на вулицях зовсім вже стемніло, електричного світла там не було, а холодший вітрець зачав ще виправляти свої герці.

Якось добрі люди вказали мені рукою напрям і я вцєтився за ним іти. Ішов я і йшов, аж опинився на

невеличкому майдані, що при ньому стояв новий, ще не викінчений зовсім готель. Я зайшов до нього. На мій запит, чи міг би я в цьому готелі заночувати, дискурсивний притакнув головою і повів мене до свого шефа, який призначив мені кімнату на першому поверсі. Вона, як і інші кімнати в цій гостинниці, була модерно уладжена й чистенька. Там я і задержався на нічліг.

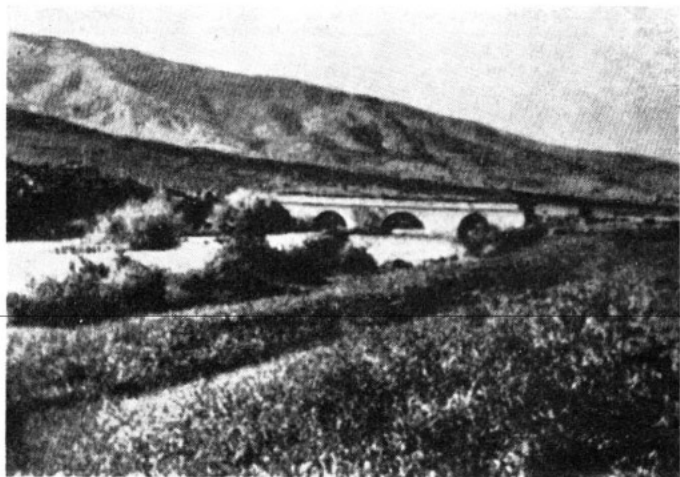
Саме містечко Токат (2) лежить у квітловині, між високими горами. На вершку одної з них відніють мур старого замку. Попри місто пливе річка Іріє, яка по-турецьки зветься Сель ірмак, тобто зелена ріка. Нічого особливого я не знайшов в цьому місті, це ж бо незначне гірське містечко, куди зїжджаються дооколинні селяни на торг. Загально вдаряє там біднота, і то в усім.

За часів св. Василія Токат находився в осередку його Нонтійського ексархату. Приблизно така сама віддаль мучила його зі Севастією в Малій Арменії, про яку була бесіда в попередньому розділі, з Новою Кесарією, з Іворою (сьогодні Ербаа), з Амасією і Зелєю, звідкіля Цезар по світлій перемозі над Фарнасом, у 47 році пер. Хр., вислав римському сенатові свої пронамятні слова: вені, віді, вічі. — Там же в цьому Токат (Дакімон), як виходить із деяких листів св. Василія (3), відбувся коло 374 року єпархіяльний синод, на якому був прийнятим і Василій В.

(2) В давнині воно звалося Дакімон або Дадзімон.

(3) Єдині про це ширшу розвідку, що її написав Др. Йосип Біттір, «Des hl. Basilius der Gr. geistliche Uebungen auf der Bischofs Konferenz von Dazimon — 374/75, Breslau 1922.

На північний схід від цього містечка Токат знаходиться містечко, давня Комана Понтіка, а далі за нею, в тому ж самому напрямі, є невеличка оселя Бізері, де св. Іван Золотоуст закінчив своє страждальне життя, коли вдруге пішов на вигнання.



Міст над Ірісом у Комана Понтіка

Дня 26 липня пробудивсь я за вчасно, бо о п'ятій годині. Чомує не міг я тоді спати, хоч звичайно над ранком сон найліпше мені смакує. Помолвившись у «кратці» Богові, я вийшов на місто, оглянув його, при чому глядав я і за способом, як би то продістатися в Неокесарію. Та й траплялась несогірна нагода, двох юнаків із моєї прибраної батьківщини згодилися вже перевезти мене туди

джіном, але за солену винагороду. Та, може я був би їм це й дав, але не був приготований аж на 200 тур. лір (тобто 40 амер. доларів). І добре сталося, що не пристав я на цю їх пропозицію. Бо був би я перегнав на тім джїні, паче на якій торпеді, кілекасот кілометрів, не побачивши якелїд околиці та й деяких речей, які можна бачити підчас рівномірного ходу чи їзди. Іншими словами був би я стратив час і гроші, нічого путнього не осягнувши.

Тому попросив я хлопця з готелю, щоб постарався мені про білет на автобус до Амасїї. Правда, було це трошки за пізно, але якось він його роздобув, з тим, що я мусїв заплатити й за білет чотири тур. лірі, і других чотири лірі дати шоферові хабара, зараз таки в готелі, бо інакше з того нічо було б не вийшло. І це мені оплатилося. Значитья стара девїза, хто платить, той їде, всюди має своє примінення. Тож і я так зробав; тобто заплатив, скільки треба було, та й поїхав.

## ДОЛІННОЮ ІРІСУ

Около години пів девятої вирушив наш автобус із Токат до Амасії, колишньої столиці Понту. Він був набитий, мов оселедцями, і то людьми всякого роду, всякої професії, статті й віку. Аж душно ставало в ньому. Я вже пераз зарікався їхати тими автобусами, але не було іншої ради.

До Амасії їхали ми понад річку Іріє. Спочатку вода її була досить чистенька, та опієля взялася мутною й жовтою. Аж дивно робилося мені, чому турки звуть її зеленою рікою (1). Наш автобус котився, як міг. Часом приставав, а часом, особливо згори, прискорював і так надробляв своє опізнення. Я, сидючи по середній воза, поринав у задуму. Моя пам'ять нагадувала мені все, чого я наслухався про цю річку Іріє від своїх духовних учителів, все, що я про неї будь коли читав або й іншим розказував. А все те кінчалось епогадом про той перший монастирок, що його потроїв собі й своїм співтоваришам по зброї св. Василій над берегом отого рвучкого Ірієу.

(1) Турки називають її зеленою рікою, Сеіль ірмак. Будучи опієля при устю річки Лікосу, як вона вливається в Іріє, я питав своїх перекладачів «чому ви називаєте той Сеіль ірмак зеленим, я не бачу причини того». На це вони мені відповіли, що Сеіль стає зеленим в зимі, коли замерзне.

Тимчасом розконихамній пани автобусе минав яри, горбки, а то й добрі гори, нераз переїзджали ми мостом понад цю ріку, однак її самої не покидали. Серед отих мрій – думок я опинився в містечку Тургаль (давнє Г'азюра).

Автобусе зупинився при одній господі, де можна було дістати дещо перекусити й напиться. Тож, злазили інні, і я зліз із воза та й пішов слідком за ними до згаданого ніби ресторану. Цей будинок стояв таки над самим берегом Ірієу, оподалік же нього пинився невеличкий квітник, притінений кількома деревами. Я ветушив в цей городець і, дивлячись наперед себе, завважав по другому боці річки стару будівлю, яка видавалася мені ніби якась магметанеька молитовня, ніби ні, в кожному разі звернена була до мене абендою. Я приглядався їй декілька хвилин і прийшов до переконання, що це старо – давня християнеька святиня, збудована в візантійському стилі, покрита черепницею, досить велика, тільки єв. хрест зпих з її даху. І важко стало в мене на душі, що храми Божі так марно пропадають, через людську нетерпимість зникають попросту з обличчя землі.

Згодом я підійшов до одного зі столиків, які ввічливий господар порозетавляв для гостей, що бажали б у нього покрішити свої сили. Сів я собі при ньому та й через хлопця замовив чаю і бублика. Це все конштувало десять курусів (сотиків). Я шив цей чай поволеньки й водночас приглядався околиці.

День був гарний, погідний, повітря свіже; від поблизьких квітів пісея милий запах. Я, сидючи при столику, з прнемністю приглядався всьому, що впадало мені в очі.



то городцеві, то кльомбові посеред нього, то невеличким деревам, то воді в ріці. Все мене цікавило, в усім я хотів добачити дещо зі старовини, з часів християнства, з доби розквіту тієї країни. Та нічого зо згаданих речей я не знаходив. Втім присів до мого столика молодий турок, вбраний по-інтелігентному й трішки знав французьку мову. З ним я від часу до часу перекидувався кількома словами.

Аж тут у ріці немов би якісь потвори ховались. Я насторожив свій зір, виявивши його в дане місце, і запримітив там чорні голови буйволів, які то визирали понад плесо води, то в ній поринали. Щобільше, понизу них, по другому боці мосту, в тій же самій ріці й воді, мутній, збобтаній, перемішаній з відшадками згаданих волів та й із всякою всячиною, що її позбувалися мешканці міста, купалося стільки ж приблизно хлопців, себто яка десятка їх. Аж смішно мені стало. За те мій сусід, здвигши на це раменами, прошепотів, що це звичайна річ, нема чого дивуватися.

Підчас тієї перерви проминуло нам доброї пів години. Наш шофер рукою дав знак пасажирам, щоб збиралися в автобусе, і ми незабаром рушили в дальшу дорогу. Годинник показував одинадцятю годину (2). Сонце зачало припикати, тому в автобусі ставало душно, гаряче, хоч це не була вже ні кесарійська гаряч, ні гаряч з-над Мертвого

(2) В цій порі, коли я був на сході в Туреччині, час у ній був той самий що й у Греції, тобто одна година скорше від італійського часу.

моря. Ми їхали весь час долиною Ірісу, який то являвся, нам то зникав перед нашими очима, неначе б хотів бавитися з памі піжмурки. Здовж дороги втікали перед нами кусники управної ріллі, часто—густо засаджені яриною, овочевими деревцями, тощо. Стрічали ми й єиножати, зокрема, коли людям вдавалося струмочками з ріки або якогось потоку наводнити подостатком землю. На узбіччях гір паслися подекуди вівці. Було по дванадцятій, як наш автобус задержався на своїй площі в Амасії. Сонце стояло саме в zenіті, коли ми, пасажири, покидали свій віз. Я, ступаючи по східцях, як перед тим, так і тепер, постановляв на будуче за ніяку ціну не подорожувати в Туреччині автобусами. Так мені вже надоїла їзда на них. Чи додержав я тієї постанови?

В Амасії я замешкав в готельку, зараз таки при згаданій площі, бо думав собі, що іншого готелю там немає. Так я думав, але на ділі справа малає інакше. Були там й інші готелі й снокійніші від того, що його я собі вибрав. Навіть поблизько мойого був інший, теж, як і мій, над річкою Ірісом, до того в тіні дерев і з невеличким баром, де можна було напитися і чаю і навіть чорної кави.

Саме містечко Амасія щодо своїх розмірів та кількості мешканців не велике; воно має вього коло 15.000 мешканців. Займаються вони почасти управою ріллі, винасом оведь, а почасти й огородництвом (3). Місто з усіх уєудів

(3) Особливо славиться Амасія пахущими яблуками. Вони вдаються в північній частині кітловини, в якій находится місто.

оточене високими пагими горами. На одній з них, на захід від ріки, видно рештки старих її мурів. Це оборонні мурі старинного замку, ще з часів турків-Сельджуків. Недалеко них заховались печери, виковані в скалі; з них опісля пороблено фортеці, з яких можна було б боронити замку перед ворожим нападом.

Слід тут зазначити, що Амасія, це родинне місто грецького античного географа, Страбо. Тут він родився і тут якийсь час проживав. І взагалі в давніні Амасія мала більше значення ніж сьогодні. Хоч і сьогодні вона є столицею провінції такої ж саме назви, все таки вона вже не та сама, що колись.

Що торкається християнської релігії, то вона в Амасії сягає перших початків християнства, як і в цілім Понті. Після навали турків християнство зачало тут підупадати, аж цілком зникло. Ще до першої світової війни (ОО). Єзуїти мали в Амасії парафію для вірних лат. обряду, та після війни її не стало. Тому якихесь замітних слідів християнства або монашества я там не стрічав. Проте, за такий короткий час, як я там побув, годі було щось путьне про ті речі розвідати.

На обід в Амасії завів мене хлопчина з готелю в їдальню, занадто просту. Як пізніше показалося, краще було б, як я взагалі був би там не обідав. Це була брудна кімната, повна неохайних людей, задимнена. В задній її частині кухар на очах усіх людей пік на вогні баранину або щось варив, а кожний з гостей підходив до нього й вибирав собі що хотів. Цей обід дорого мене не коштував, але й не смакував. Після нього пішов я вулицею дальше

й заглядав, чи немає якогось іншого ресторану, в якому я міг би бодай людську вечеру з'їсти. Але не знайшов я його. За це знайшов я там Туріст-готель, що про нього я вже був натякнув, у тіні дерев, над Ірісом. Вегушивши до нього, я побачив, що в ньому дехто п'є чорну каву,



Св. Василій В., Основоположник Василіанського Чина (образ походить із першої половини 17-го сторіччя).

зладжену на лад турецький. Я поспитав, чи не міг би їй я нашітися. Молодий кельнер притакнув, що можу. При тій нагоді я знайшов там кількох юнаків, з яких двох говорило сяк так по-англійськи. Коли я спімнув їм, чи могли б вони пройтися зо мною по місті й децю мені в ньому показати, вони дуже радо на це пристали, особливо ж один із них, студент університету в Стамбулі. Це видалось для мене трохи загадковим, а роз'яснилось воно мені пізніше, під вечір.

Ми вийшли над ріку Іріс, перейшли через міст, децю побалакали й завернули назад у місто. Втім прийшла мені думка, чи немає тут якого авта, щоб переїхатися здовж Ірісу, ген аж до того місця, де колись св. Васи́лій В. заложив свою Оґин'ю, тобто перший своїй монастирок (4). Ще їй не сказав я про це своїм хлопцям, як у вічі впали мені такеївки-авта. Ми підійшли до них та їй нав'язали розмову з одним із їх шоферів. На запит, скільки коштувало б, якби я так хотів поїхати до згаданого місця, шофер відповів, що п'ятдесят турецьких лір. Однак зараз потім він поправився і підніс ціну на сімдесят лір. Я згодився і на це їй ми (тобто я з двома хлопцями) помчали долиною Ірісу в напрямі північно-східнім, точніше сказавши, в напрямі містечка «Потасова».

(4) Гл. 14 лист Васи́лія В.

## ПРИ УСТІЮ РІЧКИ ЛІКОС

Наша дорога, що нею ми їхали, гнала правим берегом ріки Ірісу, поїд зелені дерева її поміж городи та поля. Незабаром зачало де-не-де визирати з руела ріки щось несамовитого, немов би чорні причасні звірі. Це були величезні млиньські колеса, яких обертала течія ріки. А обертаючись отак проти течії, вони спеціяльними, на них причіпленими, черпаками зачерпували з ріки воду й виливали її в маленькі коритця—водопроводи, якими ця вода розходилася на поля, сінокоси або городи. Завдяки такому пристрою люди мали її досі мають там воду серед поля чи загороди; в слід за чим наводнена ось так земля може краще вирощувати те, чого вони собі бажають. Не диво проте, що околиця здовж правого боку Ірісу (за виїмко тих місць, де скала притикає до самої ріки) є плідюча.

Описали ми снується в яр, переїхали міст і таким чином наїїшлися на лівому боці згаданої ріки. Дорога була добра, щойна недавно побудована. За яких дві години ми опинились у вищеназваній Потасовій. Задержавшись отут на кілька хвилин, щоб розпитати про дальшу дорогу, люди (чи точніше сказавши, мужчини), які по тамошньому звичаю сиділи в просторій салі й грали

в кістки та її пошивали ракі або чисту водичку, казали нам їхати ще далі, мовляв, до устя Лікосу буде ще яких дванадцять км. Мій шофер гарно за ці інформації подякував і ми пустилися даліше. Їхали ми її їхали, вже звичайною пільною дорогою, вибоями її поміж різні корчі, аж добрали до малої оселі; імя її я призабув. Нічого там помітного, хіба незнатні руїни лазні з часів староримського імператора Адріана. Ми повилізли з авта та її наші хлопці її стали доштовувати про те місце, куди ми пустилися їхати. Тоді підійшло до нас кілька старших господарів і казали, що тамтуди є ще дванадцять км. Цікаве, подумав я собі, щось ті турки, не знають іншої цифри тільки дванадцять?! Але нічо, успокоював я сам себе, могли ми їхати стільки, можемо ще її далі поїхати, тільки щоб тамтуди доїхати, побачити згадане місце з околицею та її за дня ще вернутися в Амасію. Бо вертатися серед ночі, тут небезпечно, стрибнула думка в мене, можна собі лиха набавити.

Як ми так розмовляли з людьми, аж тут докрути нас збіглася половина села; втім з'явилась і поліція і тайний її аґент. Про це останнє шепнув мені на ухо мій один студент. Значить, турки, подумав я собі, при кордоні Чорного моря, добре є насторожені, бояться «миралюбних» євєїдів із півночі.

Вивчившись, що третьої дванадцятки км. не треба буде їхати (до устя річки Лікосу), ми пустилися в дальшу дорогу. Цим разом взяли з собою і вищезгаданого тайного аґента, щоб і поліція і ми самі були спокійні . . .

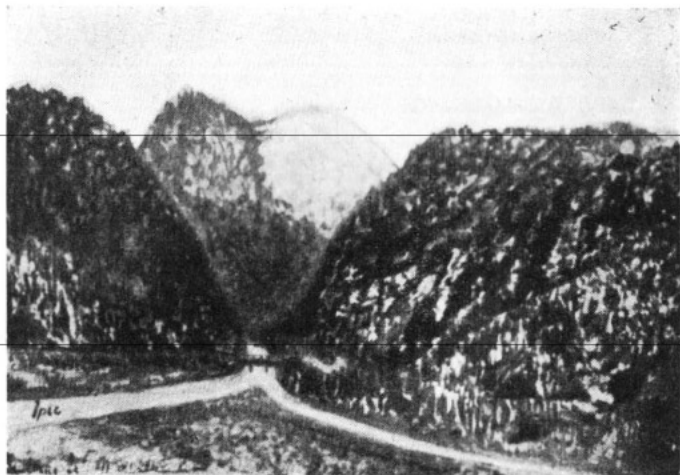
Від цього нашого постою до місця, де обидві ріки зливаються, вела звичайна пілляна дорога понад лівий беріг Ірієу. Погода була гарна, тож і повітря було чисте; тим більше, що спека вже вицухала. Наше авто мусіло мнати невеличкі ямки, каміння, куці та й щільно вважати, щоб через свою необачність не опинитись у руслі ріки. За яких десять хвилин нашим очам показалася розлога долина.

Цю долину можна б порівнати з тим низом, який простирається від Крехівського монастиря на північ у напрямі Руської Рави. Тільки ця рівнина між Ірісом і Лікосом або Іворська кітловина (1) менша, зате крапця, бо знаходиться між двома ріками й замикають її вінки гір, особливо ж від півдня. Варта було поглянути на ті верхів'я токайських гір, як вони під вечір, при заході сонця, то червоніли то делікатно синявіли, немов ті лазурові води Егейського моря. Відно, що змісел естетики в св. Василія був дуже витончений, коли Він таку гарну околицю підшукав собі, щоб у ній постройти перший свій монастирок. Ціла згадана рівнина вкривається шумними травами, передусім на весні й вчасним літом та восени. Далі відко на ній і городовину, головню при ріці, бо тут не важко є людям за воду, щоб нею наводнити землю. Моє око зупинялося найчастіше на тих прегарних, різно-

(1) Так зветься, бо під горою в цій кітловині лежить містечко Івора. Це старовинна місцевість. У четвертому сторіччі вона мала вже свойого хорешкопа, до якого належало й Анпесі, літня вілля родини св. Василія В.



барвих квітах, яких там тьма-тьменна, всякого роду й виду. Найбільше було їх синіх та жовтих хризантин, що наче серед Едему пишляються своєю красою, манять очі подорожніх. А скільки там всяких птичок, що милім



Місце, де річка Лікос вливається до ріки Іріс

снівом наповняють повітря та чарують слух людей. О, як люблю там побути, насолоджуватися тією красою, що її Творець розкинув там куди більше, ніж по інших місцях.

Добігала п'ята година з полудня, коли ми добилися устя річки Лікоєу (2).

(2) Читав я раз у когось із авторів, що ця річка літньою порою висихає. А тимчасом я був там 26 липня, в час посухи, і ця річка мала досить води. Крім цього читав я ще тамошніх

Ми лишили авто під горою, поїзд яку ввесь час їхали, а самі пішла пішки з п'ятдесят метрів і станули на мості, що є на ріці Іріс, зараз так, як ці обі ріки зливаються. Цей міст збудований з дерева, він уже значно старий, не дивно проте, що в нього поруччя розколінане. Під ньому зі східного боку було відко рештки підмурівки давнього мосту, може ще і з римських часів (3). По тому теж боці, на скалістому березі, що стрімко спадає в ріку, стояла маленька хатина сторожа. Як ми тільки появилися на мості, сторож зараз прийшов до нас і радо попеняв нам усе, про що ми його тільки запитали.

Я розпитував його про ріку Іріс, як вона за глибока, чи є риби в ній, як далеко від нас знаходиться її водонад, скільки метрів він має. Опісля питав я про полянку, що мала б бути недалеко цього водопаду, про яри біля неї та й про те озерце, що ген на горі, напроти тієї полянки повинно шпатісь. Розуміється, наша розмова велася через перекладача, бо згаданий сторож говорив тільки по-турецьки. Досить неясно давав він ті свої пояснення, раз говорив сяк, іншим разом інакше, так що

людей, чи вона висихає, ніхто з них не потвердив того, щоб вона коли висихала.

Підчас дощів або зливи як Іріс, так і Лікос, набравши води, стають дикі, рвучкі, де-не-де виллюють, особливо ж при стрічі з собою, і тоді заливають вони всю іворську долину.

(3) Понт, як самостійна державка, процвітала за панування її володаря Мітридата Великого, тобто VI; римською провінцією він став після перемоги Помпея над згад. Мітридатом, в 64 році пер. Хр.

воно стало для мене трохи підозрілим і тоту глишнув я на приявного біля нас аґента та й запримітив, що й сторож, розказуючи нам про заторкнені речі, від часу до часу кидав оком на нього. Тоді стало мені ясне, що він в'язався цим тайним поліцаєм. Муну при тім додати, що коли я так розшитував про все, всі там приявні дуже дивувалшся, звідки я те все знаю і навіть мені цього. Я відповідав їм, що це знані для мене речі з книжки, я цікавлюся історією, головню ж старовиною перших віків, та що свого часу в тих околицях бували й геттіти, які стільки пам'яток по собі лишили в Туреччині. Особливо-згаданий аґент стежив за кожним моїм словом і рухом. Я парюком усміхавсь часом до нього, але він старався держати себе в поважному настрої.

Час минав скоро, а мені так ще хотілось побути на цьому мості. Він такшй чомуєь дорогий став мені. Я розглядався на всі сторони, ходив по ньому, заглядав поза гору, як там пливе Лікос, то споглядав на хатчину сторожа, що між мостом та річкою Лікосом притулилась до скали. Найбільше приковував мій зір таки Іріє. Я залюбки звертався обличчям долі рікою і поринав у задуму, так, що моїм приявним ставало дивним це моє поведіння. Та я спершися на поруччя мосту, споглядав то на філії Ірієу, як він їх поважно котив у закрути зелених гір (4),

(4) Безпосередньо за мостом пливе він просто. Опісля звертає паліво поза високу гору, вкриту кущами ялівцю та деякими деревами, ховаючись там у глибокім лісистім ярі. Незабаром однак він знову міняє свій напрям, бо закручує вправо, попід сусідню гору з пагім верхом.

то на ці масстатичні гори, на їхні яри, зелень, що в неї вони прибралась, то на русло ріки, що десь у тій зелені зникало. Споглядаючи на це все, я немов старався відгадати, скільки риб у ріці, поблизу мене, могло б бути; бо кажуть люди здавен-давня, що вона дуже рибна. Перед мою увагою виринала ота похила, недалеко звідтіля, рівища, що на ній св. Василій построїв собі перший монастирок, а серед неї і той хорошиї явір, що його засадив друг Василя, св. Григорій з Назіанзу. В моїх ухах почав відтворюватись тоді шум водопаду на Ірісі (5), який доходив і до тих перших подвижників щойно згаданої Оґнії . . . Мені вбачалось і те невеличке озерце (6), на одній із поблизьких гір, з якого глибоким яром сипувала-журчала свіжа водичка для монахів. Я тоді немов чув гомін отої небесної псалмодії, що з новоостроєної обителі нісся ярами, розлогою долиною Ірісу на північ, ген далеко аж на безкраї води Чорного Моря та широкі стени нашої України. Так ось мріяв-думав я про те давнє-минуле, що мало колись місце над цим прудким Ірісом, аж мій хлопець (провідник) гукнув на мене, щоб

(5) Як оповідав мені сторож, цей водопад мав знаходитися від нас у віддалі одного або півтора км. Його висота може сягати двох метрів. — Ми до нього не йшли, бо звідти ні дороги не було, ні часу нам на це не ставало.

(6) Біля цього озера, казав мені там один із моїх студентів, знаходиться давнє гарнє село. По турецьки так воно і зветься **Kaleköjü**, себто гарна оселя. Дуже можливо, що це село розвинулося з отої літньої вілли Аннесі, що її там свого часу мала родина св. Василя В.

я вже ішов, бо вже шоста година. Тож я, хоч-не-хоч, мусів із тим усім розстатися. Зійшовши з мосту, я щезав кинув погляд на всю найближчу околицю, щезав поглянув, як обі ріки обіймаються, зливаються в одне русло,



Так виглядає водопад на Ірсі. Недалеко нього св. Василій побудував свій перший монастирок

моє жадне око щезав спинилося на зеленій гушці дерев, посеред яких вислась гадюкою ріка й десь там у безвістях зникала. Звертаючи свій зір у бік авта, я завважав під горою корчички гірських відцвілих квітів з білявими листками. Зірви собі один, мигнула мені думка крізь голову, зірви будеш мати гарну пам'ятку. Не застановляючись над тим, я це зробив, за що опісля стягнув на себе

підозріння поліції. Та про це розкажу трохи пізніше. Зірваний листочок я втромив собі в кишеню спортивки і, попрощавшись остаточно зі своїм улюбленим місцем, подався до авта.

Сідаючи в авто, спитав я своїх хлопців, чи замерзас ця ріка Іріє у зимі, чи падає в цих околицях сніг. О, замерзас й то грубо, відповідали вони. Так замерзас, виходило із бесіди, що зимовою порою люди їздять по ній фірою з кіньми. А сніг теж добрий там буває і довго лежить. Аж руки затирали вони, оповідаючи про те все.

Вертаючись, я попросту захоплювався чарівним видом гір, що при заході сонця вкривались різного роду блиском; до того ж в їх низу то тут то там розносився дзвенкіт дзвіночків на шнях овечок. У природі ставало все більше свіжо, спокійно. Ми приетанули на часок у селі, в якому, їдучи до уєтя Лікоєу, стрінули чимало людей, поліцію і цього тайного її агента, якого тепер з поворотом привезли сюди назад. На цей раз збіглося ще більше народу, всякого віку й росту. Мені стало ніяково на вид того збіговиська, а найбільше на вид поліції. Я старався не показувати цього назверх, але, коли її комендант підійшов до мене і, завваживши в моїй кишені листок, вийняв його, не перепросивши мене, та й зачав його оглядати з усіх боків, я тоді зніяковів і прийшов до переконання, що вони беруть мене за якогось непевного людя, не довіряють мені та й зачинають дивитися на мене як на вислашка запідозрілих організацій. Коли ж поліцай добре приглянувся моєму листкові і нічого «небезпечного» на ньому не знайшов, спокійно звернув мені його назад.

Тимчасом із поблизької хати поважний господар виніє глечик квасного молока (по їхньому квасне молоко зветься «іран») і став мене ним гостити. Я з присмністю пив його доволі, однак не багато; бо боявся, щоб опієля воно не сиричишло в мені небажаних наслідків. Дуже мені це молоко смакувало й всі турки, що приглядались мені, як я його з апетитом пив, були раді з того. Розстаючись із ними, я гарно їм за те смачне іран подякував. Опієля побіг я ще подивитися на терми Адріяна зо староримських часів. Вони находилися недалеко, тож багато людей поволіклося за нами й тамтуди. Невеликі ці розвалини, бо не дуже великі були й самі терми. Але зберіглись настільки в доброму стані, що знавці можуть сміло визначити час, походження отих руїн і вказати людям, де що в них находилося.

Попращавшись із усіма, що з ними я там заізнався, чераз я їм подякував за їхню для мене гостинність, всіх у машину й враз із своїми юнаками-товмачами поманджав ув Амасію. Сонце вже ханалось вершків гір, по долах в гірських закутинах вже сутеніло, а перед нами була ще далека дорога.

З поворотом їхалось нам весело, навіть дуже весело. Ми то жартували то дебатували на різні теми, особливо на соціяльні. При цьому товариському настрої я довідався, що один мій хлонець є «сикрит полиц». Спочатку я не хотів того вірити, тому поспитав його, чи вдалося йому вже кого переланати. Коли ж він притакнув, я побачив, що довелось мені попасти в «добре» товариство. Та, що було робити, ні кого порадитися, котрих людей брати, а котрих

ні, ані йому на чолі не було написано, хто він за один. Тим я себе втихомирив, але бесіда від того часу нам вже не клеїлася. До Амасії прибули ми пізнім вечером; в місті було цілком темно. Я заплатив шоферові, і то навіть більше заплатив, як ми були згодні, бо він і вартував того й не здавав собі перед тим належно справи, куди він вибирався. Дав я щось і своїм перекладачам і, розпрацювавшись з ними всіма, пішов до свого готелю. Була дев'ята година й п'ять хвилин. На вечеру я тоді нікуди не ходив, бо я конечно, за всяку ціну хотів знайти когось від автобусів, щоб у нього запевнити собі місце в авті на завтрашній день. Та цим разом мені не повелося з тим; остаточний вислід моєї біганини був такий, що я ні не повечеряв, ні місця в автобусі не роздобув. Тому напився лиш чайку, закусив обаринком і так подався я на спочинок.



## НАД БЕРЕГОМ ЧОРНОГО МОРЯ

Другого дня в суботу, тобто 27 липня, я встав раненько. Мені було спішно, бо я хотів завчасу подбати про білет і місце на автобусі. Маючи в тому неабиякий вже досвід, побіг я чим мерщій до будки з білетами, щоб роздобути квиток. І роздобув—купив я його за несповна п'ять тур. лір. — Автобус до Самеун мав виїжджати в восьмій годині, а на моєму годинникові було пів до сьомої. Отже ж мені лишалося доволі часу; тому пішов я подивитися ще на місто Амасію, бо вчора не мав часу добре його оглянути. Приглядаючись там усьому, що видалося для мене цікавим, я забавив при тім поладнати дві речі, а саме купити декілька карток—відвіток і віднайти в Амасії бувину посзуїтську церквцю, в якій ОО. Єзуїти до першої світової війни й ще підчас неї служили богослуження в латинському обряді. Тож ходив я за тим, розшитував, ніяк не міг я знайти ні згаданих карток, ні тієї латинської церкви. Щойно потім, виїжджаючи з міста, я завважав будівлю в готичко—романському стилі, побілену ванном, закрашеною трохи синьою; можливо, що це була та згадана церквця. Жодних інших познак християнства в Амасії я не здибав, ані ніхто мені там і словечком про них не згадав.

Опісля пустився я їти до автобусу. Правда, я не раз вже зарікався їхати в Туреччині автобусом, та не було для мене іншого виходу. Цього дня поїзд у Самсун не відходив, а я за всяку ціну бажав туди дістатися на неділю, бо там ОО. Капуцини (1), мають невеличкий дім і церковцю.

Деєь около девятої години викотився наш автобус із свого подвір'я, звертаючи колеса в напрямі Самсун. На вид цього явища я зрадів і зараз попрямував до воза, щоб у ньому зайняти своє місце. Незабаром на майдані явився й командант місцевої поліції, який прийшов наочно переконатися, чи я на правду вибрався з їх міста й чи до Самсуну (2). Але поводився спокійно; з виразу його лиця зовсім не видно було, щоб він походив із Монголії або Туркестану. В автобусі найшло повно всякого роду людей, так що скоро він став битком набитий, а найбільше таки напхалося жінок у широких чорних спідницях і з прерізними клунками. Сам автобус не був послідньої сорти, їхав не зле, досить швидко, дорогою незгірною, яка то крутила, то просто бігла понад потоки, яри, не раз зеленим проваллям або й гірським хребтом, а все вперед і

(1) Грунт, що на ньому ця церковця й монастир ОО. Капуцинів стоять, належить до італійського посольства в Самсуні. До неї заходять не тільки вірні латинського обряду, але й візантійського, себто вірмени і греки, недобитки давніх господарів землі.

(2) Для мене це не була ніяка повина, що поліцай являється при від'їзді автобусу. В Туреччині назагал усеюди так практикується. Навіть по готелях допитуються, звідки даній турист прийхав і куди вибирається, та й це собі потувають.

вперед. По дорозі не стрічали ми нічого помітного, хіба одну новопоєднану цукроварню. Перед нами втікали спалені жаром сонця поля, сіножаті, грудоваті загони зораної землі, малі невжитки або й скалисті узгір'я, на яких перебігали невеличкі стада овець чи кіз, блеючи жалібно за нашою. Рістін мало там подибується. На схилах гір відко було нераз дерева, ліс, але він не великий, частогусто він миршівенький, дрібненький, от кущики ялівцю або свого роду гірської сосни, що попричінались поверхні землі. Серед такого то, монотонного пейзажу, красивду доїхали ми до містечка Гаваз.

Сонце стояло вже високо на небі і своїми жаркими променями заганяло людей в будь яку тінь. Добігала одинадцята година. Шофер оголосив всім, що наш автобус поїде далі аж за дві години. Якщо так, подумав я собі, злізаючи з автобусу, то треба мені піти до міста, може що путнього знайду в ньому. Як думав так і зробив. Свою валізочку лишив я в авті, а сам поманджав у місто.

Гаваз маленьке собі містечко, поміж певисокими горами, пейзаж привітне, хоч, як і інші турецькі містечка, бідненьке. Я постушв до крамниці з всякими карточками й там надібав фотознімки цього містечка. Вони розмірно дорогі не були та й багато їх не було, тож купив я їх і вєслав у Рим. Всі вони дійшли. Опісля постушв я на чай, випив його й пуєтився іти до свого автобусу, бо щось мене стало непокоїти. Хоч я свідомий був того, що ще час вертатися, а проте я таки вертавєся.

Який я був заскочений і енергичу не хотів своїм очам вірити, коли я приїшов на майдан автобусів, а на ньому

мійого автобусу не було. Та ба, немає автобусу, але на цьому автобусі залишилась моя валізка. От і маєш, погадай я собі, аж до тієї затурканої Гавзи муєів я їхати, щоб позбутися своєї валізки. . . Кинувесь я шукати автобусу, а тут кожний турок крім своєї мови іншої ні взуб! Я став тоді намагати жєстами, але й те не йшло; ніхто не знав, куди подівся згаданий віз, що сталося з пакунками, які були на ньому. Аж за чверть години з'явився на майдані хлопчина, з яким я стрічався вже передтим, і його зашпав я про автобус і свою валіжку. На це він здвиг раменами, даючи мені тим до зрозуміння, що він нічого про те не знає. Лишо буде, мучила мене думка, в мене з часом так скруто, а тут шукай валізочки з рєчами, мов того вітра в полі. Я і так вже був єпізнєний з поворотом до дому. Та що робити; хто єє вітер, збирає бурю, пишуть поети, хто ж подорожує, має несподівані пригоди. . . клопоти. Єє так я себе заспокоював, ідучи до незамітної хатини при ринку, в якій находилося ніби « бюро » автобусів. Там зачав я говорити про свій клоїт, а вони підєміхуючись із того всього, втихомирювали мене, мовляв, нічо страшого не сталося, треба подождати, якєсь воно буде. В хату увійшов згаданий і вже мені знаний юнак, який єказав, що мій автобус приїде за пів години. Щоб використати час, який ще мені лишався, та й при цьому не стратити автобусу, як він надїде, я попросив малого хлопця, що крутився біля нас, принєсти мені чаю і булки з (поблизької) крамниці. Хлопчина єкоро справився з тим, приніє, про що я його просив, і давай бігти до своїх ровєсників. Але я зупинив його, бо хотів запла-

тити за чай і за булочки, та і йому дати за прислугу. Тоді урядник цього автобусового «бюро» спинив мене, не казав платити, мовляв, він сам все покритє. Я не хотів на це пристати, але він не уступав. Тож не лишалося мені тоді нічого, як подякувати йому гарненько за гостинність і услугу, що я і зробив.

Як ми так лагодили цю справу, з'явився нечаяно наш довгоочікуваний автобус. В мене аж відрадніше стало на душі. Спogлядаючи на нього, старався я добре йому придивитись, чи справді це він, той самий автобус, яким я приїхав сюди, і переконався, що це дійсно він. Коли він зовсім пристанув, тоді поліз я на нього глядати своєї валізочки. Покалося, що вона там була, прикрита старим накривалом. Від тоді я вже не віддалявся від автобусу, щоб він знову мені куди не зник. Ввесь час стояв я при ньому, хоч на дворі сонце некло немилосерно та й ноги вже зболіли від стояння. А це все тим більше давалося подорожнім ознаки, бо автобус був спізнений вже яких 45 хвилин.

Після полуденку, в годині три на другу, рушив наш автобус із Гавзи до Самсуну. Цей відтинок дороги видався мені найдовшим, хоч було там яких 70 км. (3). Як іншими разами, так і тепер подібна дорога вела нас знову поміж гори, їхні хребти. І хоч з півночі зачали показуватися хмари, все ж таки розжарене сонечко припікало, чинило подорож важкою. Однак та надія, що незадовго

(3) Від Амасії до Самсуну над Чорним морем є 128 км. Саме місто Самсун куди краще, як Амасія; мешканців начисляє коло 44.000.

все скінчиться, злегчувала весь тягар. Наш автобус драпався по горах, скалах, із одного пасма на друге. Вже переїхали ми три такі хребти і я собі думав, що вже вигляне море, а то ні! І четвертий ми проїхали, а його таки не було видно; аж за п'ятим виринула перед нами синява Чорного моря. На душі кожного з подорожніх полекшало. З півночі зачав повівати холодний вітерець, небо стало вкриватися сировою хмарками, навіть кілька краплин дощу впало. Надворі зробилося свіжо. Зчасом натягли такі добрі хмари, що здавалося зачне лляти дощ, а тут ні; навпаки далеко перед нами на обрій зарисувалась блакитна лента, яка все більш і більш зачала до нас наближатися, стало випогоджуватись. Зго-



Місто Самеун над Чорним морем

дом небо вкрилося гарними баранцями. А коли ми скотилися вже вділ, у місто Самсун, ясне сонечко знов усмінулось до нас.

За якої пів години я стояв уже при вікні невеличкого готелика над берегом Чорного моря і приглядався його могутнім хвилям. Щось чудове, той «Понтус Ексінус». По-турецьки зветься воно «Кара Деніз» (Чорне Море). Воно стало в русі, вічно котить свої хвилі й не може їх викотити на ті безкраї береги. Особливо ж після полудня біжать ті чорнозеленковаті хвилі одна за другою, немов хотіли б себе здігнати й перегнати, але це їм не вдається. І так все, і день і ніч, цілі роки, сторіччя, ба довгі вже періоди літ. Дивиться людина на ті безмежні води, на ту їх Сизифову працю—змагання, на ті ритмічні їх удари, що приковують людське вухо до себе, дивиться і не може надивитися. Довго я так дивився на те Чорне море, що про нього я стільки начитався, наслухався не раз від очевидців, а часом і заспівав собі. Споглядав я на нього й немов хотів був у ньому нараз все побачити, все розізнати, навіть добачити на його північних берегах наші українські землі, могутні Дніпро, святі колеся гори богоспасаемого Києва, даліше пристань Одесу, а за нею ген—ген у далі золоте Поділля та й вершок замку в городі князя Льва.

Задивлений в море та й у його даль, я і позабув, що мені треба було піти децю перекусити, бо вже добігала четверта година, а ні в автобусі, ні по дорозі обіду не було. Тож побіг я щоскоріш шукати якогось ресторану, щоб покріпити свої сили.

Слід признати, що в Самсуні ресторанів є багато й до вибору. Можна з'їсти добрий обід, не багато він коштує; можна напитися пива або вина, зовсім так, як у Стамбулі, або в Анкарі, чи Смирні. — Після свого обіду я поступив на беріг Чорного моря. Сонце вже спускалося у діл, кидаючи свої золоті промені повними жмутами в безодню води. Миллий легіт нісся з далекої півночі. З поблизького ліску долітав уриваний щебет птичок. До того ж на хвилях позолочених вод вигойдувалася човна. Аж просилось те все, кричало до вас, присядь трошечки оподалік, гляди, яке все тут красне.

Споглядаючи так у море, прийшло мені на думку, чому люди назвали його Чорним морем, адже ж вода в ньому така сама, як і в інших морях. Не виключене, що назвали його так тому, бо від його берега яких два метри має це море дно чорне; воно покрите чорноземом, що його вода принесла з півночі — з України. Дальше від берега вода в нього — зеленювата, як і в тергенському морі, ще далі вона приймає барву олива, а опісля, там де починається вже його глибінь, вона знову зачинає чорніти.

Оподалік берегу на широких водах дрімало два кораблі, один шведський, другий американський, обидва ваптажні.

Про те Чорне море часто згадували в своїх іщесямах, поезіях напі письменники, з'окрема ж невмірущий геній Шевченка ним захоплювався, описував його. Знав про нього й писав, давно-давно ще перед ними всіма відомий нам грек св. Василій В. Нераз Він згадував про нього в своїх гоміліях на Шестиднев, описуючи різні животини,



які проживають у його морських глибинах, або про ті мандрівки риб із південних вод у північні (4).

В Самсуні пробув я два дні. Саме місто незугарне, це незначна морська пристань. На мене чужинця робило воно враження європейського провінційального містечка. Під цю пору місто постійно зростає, гарні модерні хати-каменниці вкривають його узгір'я. Від нього на схід, в напрямі устя Ірісу (5), можна оглядати рештки фундаментів давньої пристані Амісоє, яка впродовж віків була не раз відновлювана, от напр., кунці Генуї свого часу її відновили, побільшили, а потім вона знову підупала. Був я недалеко неї і бачив ті її підвоні мурн, зруйновані зубом часу, безустанними ударами морських стихій та рукою напасників.

Напроти тієї старовинної пристані, ген на узгір'ї, відніють гарні поля, пишається зелений ліс з маленьким ручаєм. Мій провідник-італієць пояснив мені, що це поле зветься тепер «Папає аг'рос», тобто по-українськи по-півське поле. Значиться, колись приналежало воно до якогось монастиря або парафії, чи взагалі була це власність клеру. Чудовий вид стелиться звідти на околицю, особливо ж на море.

З християнських будівель, чи пам'яток, у Самсуні подибується не багато. Крім церкви ОО. Капуцинів і

(4) 3-а гом. на Шестиднев, Мінь 29.65. І далі, там же 32.1367; на цьому то місці пише Святій, що риби в своїому часі наче струя прямують через Пропонтиду (тепер море Мармара) в Евксіон, тобто до Чорного моря.

(5) Від Самсуни до устя Ірісу є около 60 км.

Їхнього старого дому показували мені міську школу, в долі міста, яка є перероблена з давньої вірменської церкви. Самих же християн у Самеуні розмірно знаходиться дуже мало, переважно це чужинці, які заїхали сюди в справах урядових, або торговельних, або це звичайні собі туристи. Вони всі числяться за латинників. Трапляються там і тубільці-християни візантійського обряду, але це білі круки між чорними, їх дуже скупо і вони живуть порозкидані поза містом. Однак від часу до часу, бодай деякі з них, заходять до римокатолицької церкви на богослужбу.

В понеділок, 29 липня, під вечір, я залишив Самеун. Літак англійського типу піднісся соколом понад води Чорного моря і повною силою обидвох моторів помчав до Анкари. Там я переночував і другого дня раннім ранком відлетів у Смирну, в город св. Полікарпа, щоб звідти шскоріш продістатися в Аteni, бо манила мене ще св. гора Афон. Але з тим Афоном цим разом мені не повезло. Накупилося чимало перешкод, включно зі смертю атенського митрополита Доротея; тому відвідини згаданої св. Гори я був змушений відкласти на пізніше. І не зле склалося. Та про це все, з окрема ж про св. гору Афон, про моє життя-буття на ній, розкажу іншим разом.

## ЗАКІНЧЕННЯ

Кожна подорож є звязана з витратою гроша, до того коштує вона чимало часу і здоров'я, особливо ж така подорож як через середунці околиці Туреччини. А однак варто туди поїхати. Багато знання, зрозуміння тамонніх обставин і людей (як у сьгоднішніх часах, так і в минулих) ця поїздка приносить.

Головно що торкається давномшулих часів, часів великих Отців Церкви в Малій Азії, подорож крізь її провінції помагає куди краще сприймати розвій християнства в них, у всіх його проявах, серед різних верств суспільства і його станів, чи ті люди жили родинним життям, чи позаним, у якійсь спільноті, чи зовсім осторонь неї, скажімо—десь собі на відлюдді. Саме тільки положення краю, його будова, величина, клімат, рістня, а далі історичні перипетії доля і недоля, колишній розвій його провінцій, як у політичному так і в релігійному житті, чимало світла достачають кожному, хто бодай тронечки побув у тамонніх сторонах, і бажає мати сяк—так об'єктивний погляд на ті знані нам з історії краї, на їх мешканців, сьгоднішніх і тогочасних, на їхній спосіб думання, культуру і її розвій у всіх діланках. З підкресленням

муну тут зазначити, що подорож по Малій Азії, зокрема по Канадокії і Понті, лишає в душі зацікавленого тими речами незатерте враження, почуття великого ресекту й глибокого пестизму для всіх, що в імя Христа колись там проживали й терпіли, особливо ж для тих Богу відданих душ, які на тих землях посвятилися на виключну службу Господеві, забажали всеціло віддатися філософії, в того-часному побожному значенні, і таким чином досягнути те, що вони звикли тоді називати «калягата» (1).

Без сумніву, хто задумує віддатися студіям над св. Василієм, той перш усіх повинен звідіти вище названі сторони, в яких саме той муж науки і святости проживав, діяв, себе й інших освячував, та й опісля свято і вмирав. Зазнайомитися належно з тамонніми околицями, пізнати їх природу, умовини людського життя серед неї, це пізнати в якійсь мірі, а радше основніше зрозуміти й відчути глибину Василієвої думки, величність його почувань, його небосяжний запал і цілковиту посвяту в служінні Христу—Цареві. Кожний з нас признає, що така особистість, як св. Василій В., появляється в св. Церкві раз на цілі сторіччя. Тому Його особа, Його шесьма, Його вчинки, це пребагаті зложища—скарби науки, богонатхненої творчости та могутні свідки Його небуденної святости. Зблизитесь до цих джерел, в значній мірі, попри студії над ними, допоможуть нам і відвідини згаданих сторін.

(1) Правильніше: каль'агата; цей вислів означає речі красиві, добрі, шляхетні в найкращому розумінні.

На кінець не від речі буде, як зазначу, що ніде скрізь—як у Канадокії, так і в Понті, я не стрічав найменших слідів якогось паломництва (давніше) або туризму (говорячи про новіші часи) з українських Земель. Навіть уже по реформі бл. п. Веляміна Рутського (2), ніхто відай з снів св. Василя не вибрався на ті місця, де проживав колись його духовний Батько. Коли б так був хто з них туди вибрався і звидів все та й описав бодай децю з того описав, сьогодні ми мали б про ті, так дорогі нашому серцю, місця—околиці, про їхніх подвижників куди краї, багатіші відомості, як їх тепер маємо. А тимчасом у нас того немає і, що гірше, те, що могло ще якось уратуватися для майбутніх поколінь, пішло там у непам'ять, забулось усіма, зникло з лиця землі та її з людських сердець. Отже ж шкода невіджалувана.

Якщо ж у будучності дозволить Господь котрому з прийдешніх Василіян загостити в ті сторони, тобто в Канадокію і Понт, побажаним було б, щоб він завдав собі настільки труду і, вернувшись додів, щоб він або написав нові епомини про вищезгадані краї, або принаймні щоб доповнив оці наші епогади.

Вони бо досить скромні є, тут чи там неновні, крім цього в них чимало інших ще недоліків. Тому будемо вдячні кожному, хто того благородного діла підприймається і, як тільки змога, ці наші епомини про Канадокію і

(2) Від тоді наші ченці на наших і сусідніх їм землях стали, за практикою західних чинів, називати себе василіянами.

Понт належно доповнить, у дечому може справить, а загально в усім удосконалить.

Тоді Ш. читач, беручи їх в руки, матиме з них більшу користь, і з більшим вдоволенням читатиме їх, хоч він і тепер прочитає їх не з малою користю.







## З М І С Т

Слово до читача . . . . .	7
В дорозі до Кесарії Кап. . . . .	9
Сівась . . . . .	37
На драгтивному автобусі . . . . .	41
Долною Ірісу . . . . .	47
При устю річки Лікосе . . . . .	54
Над берегом Чорного Моря . . . . .	65
Закінчення . . . . .	75

